

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2024, s. 12: 961-1004

**Tefsirde Yöntemsel Sorunlar ve Farklı Yaklaşımlar -Bakara 2/189. Ayet Örneğinde
Bir İnceleme-**

Methodological Problems and Different Approaches in Tafsir - A Study on
the Example of The Verse 189 in Baqarah

Abdullah KARACA

Dr. Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD,

Res. Asst. Dr., Selçuk University,

Faculty of Theology Department of Tafsir

akaraca@selcuk.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6755-257X

DOI: 10.56720/mevzu.1525997

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 31 Temmuz / July 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 7 Eylül / September 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Karaca, Abdullah. "Tefsirde Yöntemsel Sorunlar ve Farklı Yaklaşımlar -Bakara 2/189. Ayet Örneğinde Bir İnceleme-". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Eylül 2024): 961-1004.

<https://doi.org/10.47424/10.56720/mevzu.1525997>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Bu makale Bakara 2/189. ayet üzerine yapılan tefsirlerin yöntemsel bir incelemesini sunmaktadır. Ayetin tefsirinde ileri sürülen rivayetler ve farklı yorumlar, tefsirin karşı karşıya kaldığı önemli yöntemsel sorunları ve farklı bakış açılarını gözler önüne sermektedir. Çalışma, öncelikle Bakara 2/189. ayetin tefsirine dair genel bir bilgi vererek başlamaktadır. Ardından, ayet üzerinde ortaya çıkan ihtilaflar doğrultusunda tefsirde metodolojik sorunlar, yorum çeşitliliğinin nedenleri ve tefsir ilminin zorlukları analiz edilmektedir. Ayet çerçevesinde gündeme gelen metodolojik bahisler şunlardır: Tefsirde rivayetlerin hücciyeti ve yeterliliği sorunu, sebab-i nüzul ve metin ilişkisi, zâhirî/hakiki anlam veya mecazi anlamın tercihi meselesi. Ayet, Kur'an'ın ilk muhataplarının bilgi seviyesi hakkında ve bilimin değeri hakkında farklı görüşlerin tefsir üzerindeki etkileri konusuna da bir örnektir. Ayetin tefsirinde gündeme gelen bir diğer mesele bilimsel tefsir tartışmalarında dayanak olarak gösterilmesidir. Ayetin bilimsel tefsir bağlamında tartışma konusu oluşu dolaylı olarak yeni bir müşkile de zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan yeni müşkil şudur: Kur'an'da ve özellikle diğer kutsal kitaplarda tarihi olaylara niçin yer verilmiştir? Araştırma, tefsir ve Kur'an ilimleri eserleri ışığında ayet hakkındaki farklı görüşlerin ve tefsir problemlerinin bazı nedenlerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, metodoloji, ihtilaf, hilaller, evler.

Abstract

This article presents a methodological analysis of the exegesis on verse al-Baqarah 2/189. The narrations and different interpretations put forward in the exegesis of the verse reveal important methodological problems and different perspectives that tafsîr faces. The study begins with a general overview of the exegesis of the verse al-Baqarah 2/189. Then, it analyzes the methodological problems in exegesis, the reasons for the diversity of interpretations, and the difficulties of the science of tafsir in line with the disputes that arose over the verse. The methodological issues raised in the context of the verse are as follows: The problem of the authenticity and sufficiency of narrations in tafsîr, the relationship between sabab al-nuzul and the text, and the question of the preference of literal meaning or figurative meaning. The verse is also an

example of the effects of different views about the level of knowledge of the Qur'an's first interlocutors and the value of science on exegesis. Another issue that comes up in the exegesis of the verse is its use as a basis for discussions on scientific exegesis. The discussion of the verse in the context of scientific exegesis has indirectly paved the way for a new question. The new question that has emerged is this: Why are historical events included in the Qur'an and especially in other holy books? The research has tried to reveal some reasons for the different views on the verse and the problems of exegesis in the light of the works of tafsir and Qur'anic sciences.

Keywords: Tafsir, methodology, controversy, crescents, houses.

Giriş

Kur'an ayetlerinin her biri aynı düzeyde açık veya kapalı değildir. Bazı ayetler nispeten daha kolay anlaşılabilirken, kimi ayetler daha kapalı kalabilmektedir. Öyle ki âlimler ve araştırmacılar Kur'an'ın en zor ayeti veya zor ayetleri hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.¹ Dolayısıyla müfessirlerin ileri sürdüğü fikirler ve tartışmaların çokluğu ve oranı ayetten ayete değişmektedir. Ayrıca yaşanan çağın özelliklerine göre bir dönemde hiç sorun olmayan ayetler bazı dönemlerde ciddi tartışmalara konu olabilmektedir. Günümüzde kadın hakları ve görevleriyle ilgili ayetlerin sürekli tartışılması bu durumun örneklerindedir.

Bazı Kur'an ayetleri metodolojik farklılıklara dayanak oluşturmakta veya konu olmaktadır. Örneğin Âl-i İmrân 3/7. ayetteki muhkem-müteşâbih ayrımı -özellikle itikatla ilgili- ayetler hakkında metodolojik farklılıkların dayanaklarından biridir. Bir başka örnek olarak, hurûf-ı mukattaa müfessirlerce benimsenen yöneme göre farklı yorumlanabilmektedir. Kur'an'da muhataplar için mesaj taşımayan hiçbir ayet bulunmadığını düşünen müfessirler, hurûf-ı mukataanın anlamı hakkında kafa yorabilirken, Kur'an'da anlaşılacak ayetler bulunduğunu düşünen müfessirler hurûf-ı mukataayı bir sır olarak kabul edebilecektir. Neticede bazı Kur'an ayetleri etrafında gelişen yorumlar, tartışmalar ve kabuller; tefsir sorunlarının, metodolojik farklılıkların

¹ Kur'an'da müşkül ayetler hakkında erken dönemden günümüze kadar ileri sürülen bazı fikirler hakkında bk. Abdulcelil Candan, *Kur'an Okurken Zihne Takılan Ayetler* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 70-92.

ve yorum çeşitliliğinin örnekleri veya nedenleri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bakara 2/189. ayetin tefsiri hakkında farklı nakiller ve yorumlar ileri sürülmüştür. Ayetin tefsirinde yer alan ihtilaflar tefsirde yöntemsel sorunlar ve farklı bakışlar hakkında fikir verici niteliktedir.

Makalemizin konusunu teşkil eden Bakara 2/189. ayet hakkında daha önce bir makale ve bir tez yayımlanmıştır. Abdurrahman Ateş, ayetin anlaşılmasında sorun olarak tespit ettiği iki hususun çözümüne odaklanmıştır. İlk husus hilallerle ilgili soruya verilen cevabın anlamı ve hedefidir. İkinci sorun rivayetlerde bahsi geçen câhiliye uygulamalarının ayetin gerçek sebab-i nüzulü olarak telakki edilmesi ve bu sebeple ayetin başıyla irtibatsız bir şekilde okunmasıdır.²

Ayet hakkında yüksek lisans tezi hazırlayan Feyza Çelik, nüzul dönemine dair bilgiler ışığında ayeti soru-cevap ilişkisi açısından analiz etmiş ve ayette yer alan cevapta muhatap için hedeflenen zihni ve amelî dönüşümü tespit etmeye çalışmıştır. Çelik, hilaller hakkındaki sorunun nüzul ortamında Ay'a yüklenen birtakım inançlardan kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Arabistan'da gök cisimlerinin bazı etkilerine inanıldığına, onlar hakkında bazı batıl inançlar ve adetler bulunduğu dikkat çekmektedir. Ayetteki cevap ile muhatapların zihninde yer alan hilallere dair tasavvurların tashih edildiği sonucuna varmaktadır.³

Çalışmamızda Bakara 2/189. ayet hakkındaki ihtilaflar ışığında; tefsir sorunları, metodolojik farklılıklar ve yorum çeşitliliği nedenleri analiz edilecektir. Ayrıca ayetin tefsirinde gündeme gelen meseleler incelenecektir. Öncelikle ayetin tefsiri hakkında genel bir bilgi verilecektir. Akabinde ayet örneğinde gündeme gelen yöntemsel sorunlar ve farklı yaklaşımlar şu başlıklar altında incelenecektir: Tefsirde rivayetlerin hücciyeti ve yeterliliği sorunu (i) sebab-i nüzul ve metin ilişkisi (ii), zâhiri/hakiki anlam veya mecazi anlamın tercihi meselesi (iii), Kur'an'ın ilk muhataplarının bilgi seviyesi ve bilimin değeri

² Abdurrahman Ateş, "Anlam Bütünlüğü Açısından Bakara 189. Âyet ile İlgili Bir Değerlendirme (Evlere Kapılarından Girmenin Hilaller Hakkındaki Soru ile Münasebetine Dair)", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Nisan 2017), 9-30.

³ Feyza Çelik, *Bakara Suresi 189. Ayetin Soru-Cevap Bağlamında Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

hakkında farklı görüşler (iv). Daha sonra ayetin tefsirinde gündeme gelen önemli bir tartışmaya değinilecektir. Konu ayetin bilimsel tefsir tartışmalarında dayanak olarak gösterilmesidir. Son olarak ayetin bilimsel tefsir bağlamında tartışma konusu oluşu sonucunda dolaylı olarak ortaya çıkan yeni bir müşkile temas edilecektir.

Abdurrahman Ateş çalışmamızın “Sebeb-i nüzul ve metin ilişkisi” başlığının bazı konuları hakkında özel bir araştırma yapmıştır. Makalemizde konuya sebeb-i nüzul ve metin bağlamı ikileminden daha geniş bir perspektifle yaklaşılacaktır. Feyza Çelik ise ayetteki soru-cevabın mahiyetini ve hedefini özel olarak incelemiştir. Soru-cevabın ne hakkında olduğu noktasında belli bir tercihte bulunmuş ve bu çerçevede nüzul dönemine ait tespitleri sürmüştür. Çalışmamızda ise ayetteki tartışmalar ile farklı görüşler tefsir ilminin yönetsel sorunları ve ihtilafları bağlamında analiz edilecektir.

Araştırmanın hazırlanma esnasında şu yönetsel başlıklar da gündeme gelmiştir: “Tefsir ilminin sınırlarını aşan konulara girme”, “batınî, işari tefsir örnekleri ve dil ile rivayette dayanağı bulunmayan yorumlar” ve “ayetin meallerde isabetli bir şekilde tercümesi”. Tefsir ilminin sınırlarının aşılmasına ve batınî/işari yorumlara pek çok ayette rastlanma imkânı bulunduğu için ilk iki başlığa girmedik. Meal konusu ise makalede ele alınacak tartışmaların bir uzantısı/örneği olduğu için kapsama alınmadı. En önemlisi de makalenin sınırlarını zorlayacağı için bu üç konuya temas edilmedi. Yine de belirtmeliyiz ki ayetin meallere doğru yansıtılıp yansıtılmadığı gibi konular özel bir araştırmada incelenebilir.

1. Ayetin Tefsiri Hakkında Genel Bilgiler

Bakara 2/189. ayetin⁴ ne zaman nazil olduğu hakkında nokta atışı bir tarih belirlemek zordur. Bununla birlikte bazı sebeb-i nüzul rivayetlerinde Hudeybiye antlaşması sürecine ve Veda haccına işaret edilmektedir.⁵ Bu sebeple

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْآهْلِ فَلَنْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مِنَ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا
⁴ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Sana, hilalleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah’a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışındır. Evlere kapılarından girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz” (Bakara 2/189).

⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir Taberî, *Tefsîru’l-Taberî - Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Heccr, 2001), 3/286.

İbn Âşûr'a (1879-1973) göre ayet orucun farz kılınışından birkaç yıl sonra Hudeybiye antlaşması veya Umretü'l-kazâ sürecinde, yani hicretin beşinci yılında nâzil olmuştur.⁶ Feyza Çelik de ayetin hicrî sekizinci yıldan önce nâzil olması gerektiği kanaatindedir.⁷

Ayet iki konudan bahsetmektedir: Hilaller hakkında yöneltilen soru-cevap ve evlere arkalarından girmenin iyilik (*el-birr*) olmadığı mesajı. Ayetin metnine ve sebep-i nüzul rivayetlerine göre bazı Müslümanlar veya Yahudiler yahut Muaz b. Cebel ile Sa'lebe b. Ganeme Hz. Peygamber'e hilaller hakkında sorarlar.⁸ Hilal, Ay'ın ilk iki veya üç gündeki halinin ismi olduğu halde yılın tüm aylarındaki farklı hilallere işaret edildiği veya Ay'ın farklı evreleri kastedildiği için ayette/soruda "hilal" yerine "hilaller" denmiştir.⁹

Hz. Peygamber'e yöneltilen soru genelde iki anlama muhtemel olarak değerlendirilmiştir (Daha başka iki ihtimale aşağıdaki başlıklarda değinilecektir). Soruda ya hilallerdeki değişikliğin gayesi, hikmeti sorulmaktadır ya da nedeni, illeti sorulmaktadır. Bu soruya "*Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir*" şeklinde cevap verilmiştir. Soru gaye ve hikmetle alakalıysa soru ve cevap arasında uyum bulunmaktadır. Şayet sebep ve illetle alakalıysa bu durumda cevap sorudan farklı bir konuya parmak basmıştır. Bu durumda ayette *el-üslûbü'l-hakîm* sanatı örneği sergilenmiş olur. *el-Üslûbü'l-hakîm* muhatabın beklemediği bir cevapla karşılaşması ve böylece konu onun muradının dışına taşınarak amacına uygun düşenin cevaptaki karşılık olduğunun vurgulanması sanatıdır.¹⁰

⁶ Muḥammed eṭ-Ṭâhir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 2/193, 198.

⁷ Çelik, *Bakara Suresi 189. Ayet*, 83.

⁸ Taberî, *Tefsîru't-Ṭaberî - Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 3/280-282; Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâburî el-Vâhidî, *Esbabü'n-nüzûl*, thk. 'Isâm el-Ḥumeydân (Demmam: Dâru'l-İslâh, 1412), 53-54.

⁹ Ebû Muḥammed Abdu'l-Ḥak el-Endelusî İbn 'Atıyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. er-Raḥḥâle el-Fârûk vd. (Beyrut: Vizâratü'l-Evḳâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye & Dâru'l-Ḥayr, 1428/2007), 1/459.

¹⁰ Ebü's-Şenâ Şehâbeddîn Maḥmûd b. Abdullâh b. Maḥmûd el-Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, thk. Mâhir Ḥabbûş vd. (Dımaşk: er-Risâle el-'Âlemiyye, 2015), 3/154.

Evlere arkalarından girmenin iyilik (*el-birr*) olmadığı konusuna gelince bu kısmın sebab-i nüzulü olarak kaynaklarda Câhiliye dönemine ait birtakım adetlerden bahsedilmektedir. Söz konusu rivayetlere göre Câhiliye döneminde bazı topluluklar çeşitli zamanlarda ve münasebetlerde evlerine kapılardan girmezlerdi. Evlere arka taraftan bir delik açarak veya duvardan atlayarak girerlerdi. Bu süreçte gökyüzü ile aralarına bir şey girmesini istemezlerdi. Yaptıkları bu eylemden iyilik ve uğur umarlardı. Ne zaman veya hangi münasebetle böyle yaptıkları hakkında kaynaklarda şu bilgiler geçmektedir: Hac-umre için ihrama girdiklerinde, bir düşmandan korktuklarında güvende olmak için ihrama girdiklerinde, hacdan dönerken, bayramdan döndükleri zaman, itikaftayken, yolculuktan döndüklerinde, yapmak istedikleri zor bir şey gerçekleşene kadar veya yolculuğa çıktıktan sonra vazgeçip eve geri döndüklerinde.¹¹

Ayetin bu kısmından tam olarak ne kastedildiği konusunda ise farklı görüşler vardır. Rivayetlerde ve rivayet merkezli tefsirlerde sebab-i nüzulde aktarılan adetler ileri sürülmektedir. Buna göre ayet söz konusu Câhiliye uygulamalarını yasaklamıştır.¹² Bazı müfessirler “evler” kelimesiyle mecazen “kadınlar” anlamının kastedildiğini, kadınlara helal yoldan yaklaşmanın emredildiğini ileri sürer.¹³ Ebû Ubeyde’ye (ö. 209/824 [?]) göre bu ifade “Hayrı ehlinden ve doğru yerden isteyin. Onu cahil müşriklerden istemeyin!” anlamında bir deyimdir.¹⁴ İfadenin “Birri yanlısı yoldan değil, doğru yoldan elde edin!” anlamında bir mesel olduğu da söylenmiştir. Son olarak bu ifadenin

¹¹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî - Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 3/383-388; Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Es'ad Muhammed e't-Tayyib (Mekke - Riyad: Mektebetu Nizâr Muşafâ el-Bâz, 1997), 1/322-325; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002), 110; Faḥruddîn Muhammed er-Râzî, *Tefsîru'l-Faḥri'r-Râzî Mefâtiḥu'l-Ġayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 5/134-135.

¹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/283-289.

¹³ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûġi'n-nihâye*, thk. eş-Şâhid el-Buşeyhî vd. (Şârika: Câmi'atü's-Şârika Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ ve'l-Baḥsi'l-İlmî, 1429/2008), 1/633.

¹⁴ Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuâd Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1381/1961), 1/68.

nesî uygulamasına gönderme olduğu da söylenmiştir.¹⁵ Ayetteki “evler” kelimesinin “kadınlar” anlamında kullanılması delilden yoksun zorlama bir yorum olarak değerlendirilmiştir.¹⁶

Evlere arkalarından girmenin iyilik (*el-birr*) olmadığı konusu bu şekilde açıklanmaktadır. Bu konunun hilaller hakkındaki soruyla yani ayetin baş kısmıyla irtibatı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre her iki olay da meydana gelmişse ve iki soru sorulmuşsa, bu durumda mahzûf bir sorunun mevcudiyetini düşünmeden ayetin ikinci kısmını birinci kısmına bağlamak makul değildir. Dolayısıyla arada gizli bir soru mevcuttur.¹⁷ Bikâî'ye (ö. 885/1480) göre evlere arkadan girmekle ilgili cümle bağlamın işaret ettiği gizli bir hal cümlesine bağlı olabilir. Bu izaha göre “Böyle bir durumda size bu konuda soru sormak doğru değildir” şeklinde bir anlam söz konusu olur.¹⁸ وَلَيْسَ الْبِرُّ ifadesindeki *vâv* “istinaf” olarak değerlendirildiğinde iki konu arasındaki irtibatının nasıl sağlanacağı ise tartışılmıştır.

Evlere arkadan girmekle ilgili ifadenin sebab-i nüzuldeki adetlere gönderme olduğunu söyleyen müfessirler ayetin son kısmının başıyla irtibatı hakkında üç görüş ileri sürmüşlerdir: Birinci görüşe göre hilallerin diğer ibadet ve muamelat yanında hac için de vakit ölçüsü oluşu bildirilince yine hac döneminde uygulanan söz konusu Câhiliye adetin iptali de bildirilmiştir. İkinci görüşe göre hilallerle ilgili soru sorulması ve rivayetlerde nakledilen olaylar aynı dönemde meydana geldiği için bu ayette ikisine birden değinilmiştir. Üçüncü görüşe göre ise hilallerin farklı durumunun hikmetini sorduklarında kendilerine adeta şöyle denilmiştir: Sizi ilgilendirmeyen bu konuyu sormayın ve sizin için daha önemli olan şeye dönün, çünkü siz evlere arkada-

¹⁵ Ebü'l-Hasen el-Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye), 1/249-251.

¹⁶ Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-'Arabî, *Ahkâmu'l-Şur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/143.

¹⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Şur'ân*. thk. Bekir Topaloğlu ve Ahmed Vanlıoğlu (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005), 1/371-372.

¹⁸ Ebü'l-Hasen İbrâhîm b. 'Omer el-Bikâ'î, *Naẓmu'd-Durer fi Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1404/1984), 3/101.

rından yaklaşmanın iyilik olduğunu düşünüyorsunuz, ancak durum böyle değil.¹⁹

Âlûsî (ö. 1270/1854) iki olayın irtibatı hakkında şu ihtimalleri anmaktadır: İki olay hakkında iki ayrı soru birbirinden bağımsız şekilde sorulmuştur. Fakat birlikte cevaplanmıştır. İkinci kısımdaki soru icâz (kısaltma) amacıyla veya mezkûr uygulamanın asla yapılmaması gereken bir şey olduğunu ima etmek için hazfedilmiştir. Bir diğer ihtimal sadece hilaller hakkında soru sorulmasıdır. Bu durumda da iki olasılık söz konusudur. İlk olasılıkta evlere arkadan girme meselesi hakiki anlamda kullanılmış olup ya istitrâden ya da bu tür şeyleri sormalarının, hilal hakkında kendilerini ilgilendirmeyen şeylerle uğraşmalarının uygun olmadığını belirtmek için zikredilmiş olabilir. İkinci olasılıkta bu ifade bir istiare-i temsiliyyedir. Bu istiarede onların önemli olmayan şeyleri sorma ve önemli olan şeyleri terk etme halleri evlere arkadan girmeye benzetilmiş ve hilallerle ilgili uygun olmayan bir soru sorulduğu vurgulanmıştır.²⁰ Ayetin devamında kurtuluşa erebilmek için Allah'a karşı gelmekten sakınılması emredilmektedir.

2. Ayetin Tefsirinde Gündeme Gelen Yöntemsel Sorunlar ve Farklı Yaklaşımlar

2.1. Tefsirde Rivayetlerin Hücciyeti ve Yeterliliği Sorunu

Rivayet ve dilbilim tefsirin iki temel kaynağıdır. Tefsir rivayetlerini Hz. Peygamber, sahabe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiûnden gelen nakiller oluşturmaktadır.²¹ Dolayısıyla tefsir rivayetleri erken dönem alimlerin/müfessirlerin açıklamalarını içermektedir. Kur'an'ın doğru anlaşılmasına yardımcı olacak başlıca kaynaklardan biri tefsir rivayetleridir. "Tefsirin omurgası" olarak nitelendirilebileceğimiz tefsir rivayetleri ilk, doğru ve yalın anlama ulaştırıcı ayrıcalıklı

¹⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/135-136.

²⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 3/160. Evlere arkadan girmekle ilgili ifadeyi temsil olarak yorumlayan ilk müfessirlerden biri Ebû Ali el-Cübbâ'î'dir (ö. 303/916). Bk. Ali b. el-Hüseyn el-Müsevî el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâli'l-Murtazâ: Gurerü'l-fevâ'id ve dürerü'l-kalâ'id*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1954), 377-378.

²¹ Bk. Müsâ'id b Süleymân eṭ-Ṭayyâr, "et-Tefsiru'l-Me'sûr", *Mevsû'atü't-tefsiri'l-me'sûr*, ed. Müsâ'id b Süleymân eṭ-Ṭayyâr (Cidde: Dâru İbn Hâzım, 2017), 1/106.

bir özelliğe sahiptir. Tefsir rivayetleri, müfessirleri daha nesnel ve sınırları belli bir sahaya çekebilir.²²

Sahabe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiûn bir taraftan Hz. Peygamber'den ve kendilerinden önceki âlimlerden nakil yaparken diğer taraftan nüzul sebeplerine/bilgilerine, kelime ve terkiplerin farklı anlamlarına, ayetlerle alakalı kıssalara yer vermişlerdir. Ayrıca lugavi izahlara ve ifadelerin dolaylı anlamlarına da değinmişlerdir.²³ Ehl-i tefsirin uygulamalarının diğer bazı özellikleri şu şekildedir: Lafzın anlamını verme, lazımi manayı verme, mananın bir kısmına işaret etme, misal verme, kıyas yaparak yeni bir şeyi/konuyu gündeme getirme ve işâri tefsir.²⁴

Selefin izahları geniş bir alana yayılsa da tefsir rivayetlerinin Kur'an'ın anlaşılmasında tamamen yeterli olduğu söylenemez. Nitekim bilhassa ilk üç-dört asırdaki tefsirler olmak üzere rivayet tefsirlerinde genelde parçacı bir yöntem dikkat çekmektedir. Mevzûbahis tefsirlerde ekseriyetle şu özellikler mevcuttur: "Ayette geçen kelime yahut ifadelerin ne anlama geldiğini içeren rivayetleri vermek", "Ayetin nazil oluşuna sebep olan olay/olayları içeren rivayetleri vermek", "Ayetin nesh edildiğine dair bilgi/bilgileri içeren rivayetleri vermek", "Ayetin farklı okunuşlarına dair rivayet/rivayetlere yer vermek". Rivayet tefsirlerinde yer alan uygulamalar genelde bu başlıklardan oluşmaktadır. Taberî'den (ö. 310/923) sonraki rivayet ağırlıklı tefsirlerde ayetin konusunu merkeze alan ve ayetleri konuları açısından açıklayan bir yöntem de (konu odaklı tefsir) benimsenmiştir.²⁵

Seleften gelen nakillerin parçacı bir yöntem içermesi nedeniyle ayetlerde ne kastedildiği rivayetler aracılığıyla tam olarak çözülememektedir. Bakara 2/189. ayet örneğinde tefsir rivayetlerinin kaynak değeri ve yeterliliği noktasında "kapalılık", "sıhhat sorunu" ve "çelişki" problemleri dikkat çekmektedir.

²² Mehmet Akif Koç, "Tefsirde Keyfiliğin Çaresi: Tefsir Rivayetleri", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar I*, ed. Mehmet Akif Koç İsmail Albayrak (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 43-55.

²³ Tayyâr, "et-Tefsîru'l-Me'sûr", 1/134-175.

²⁴ Müsâ'id b. Süleyman et-Ṭayyâr, *Fuṣûl fî uṣûli't-tefsîr*, (Riyad: Dâru'n-Neşri'd-Düveli, 1993), 77-82.

²⁵ Saliha Türcan, "Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesir'in Yeri", *Turkish Academic Research Review* 4/3 (30 Eylül 2019), 350.

Hiz. Peygamber'e hilallerin sorulması hakkındaki nakillerde bir kapalılık söz konusudur. Soru bazı rivayetlerde "hilaller neden yaratıldı?" (/ لِمَ خُلِقَتْ الْأَهْلَةُ /) veya ayetteki gibi "hilallerden sordular" (عَنِ الْأَهْلَةِ) şeklindedir. Bazı rivayetlerde hilalin neden önce iplik gibi incecik belirip zamanla tam hale geldiği ve sonra niye eksile eksile tekrar başlangıçtaki haline döndüğü, neden Güneş gibi sabit olmadığı sorulmaktadır (...مَا بَالُ الْهَيْلَالِ يَبْدُو...)²⁶

Ayetin başındaki sorunun tam olarak ne hakkında olduğu rivayetler üzerinden anlaşılamamaktadır. Sorunun öncelikle üç ihtimal taşıdığı söylenebilir. Soru sebab-i fâilî (değişikliği yaratan ana sebep), sebab-i âdî/tabîi (değişikliğe sebep olan tabiat olayları) veya oluşumun hikmet yönü hakkında olabilir. Bazı âlimlerin yaklaşımına göre, Yüce Allah'tan başka bir varlığın kâinata tasarruf edebileceğine sahabenin ihtimal vermeyeceği düşünüldüğünde sorudaki ihtimal yine ikiye inebilir.²⁷ Bununla birlikte bazı araştırmacılar nezdinde sorunun sebab-i fâilî hakkında olması da imkân dâhilindedir. Örneğin Elik ve Coşkun, esbâb-ı nüzul bilgileri yerine Arap tarihi ile ilgili kaynakları göz önünde bulundurarak ayetteki sorunun Arapların İslam'dan önce gökcisimleriyle ilgili inançlarıyla alakalı olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre sorunun konusu/açılımı şu şekildedir: "Ey Muhammed! Sana iman etmiş olanlar, bu zamana kadar yaşadıkları Câhiliye döneminin inançlarının etkisi sebebiyle, gökcisimlerinin insan ve kainat üzerinde tesir sahibi olduğu şeklindeki yaygın kanaatleri merak

²⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 3/280-282; Vâhidî, *Esbabü'n-nüzûl*, 53-54. Semerkandî (ö. 373/983) tefsirinde Dahhâk'a (ö. 105/723) atfen şöyle bir ifade geçmektedir: "Müslümanlar Hiz. Muhammed'e (sa.) hurma hasadının zamanı ve Ay'ın artıp eksildiği dönemlerde hurma ekinlerinde nasıl bir yol izleneceği hakkında sordular. Bunun üzerine ayet indi." Bu rivayete göre soru Ay'ın değişiklik arz ettiği durumların hurma hasadına etki edip etmeyeceği hakkındadır. Bu durumda cevap hilallerin vakit tayini için ölçü olduğunu ve ekinlere etkisinin bulunmayacağını belirtmektedir. Bk. Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. Ali Muhammed Muavvad vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/188. Söz konusu rivayet ayetteki soru cevap hakkında net bir içerik taşısa da yalnızca Semerkandî tarafından herhangi bir isnat belirtmeksizin nakledilmiştir. Diğer tefsir kaynakları bu rivayeti gündeme getirmemiştir. Dolayısıyla rivayet ayetin tefsiri hakkındaki tartışmalara etki etmemiştir.

²⁷ İbn Kemal Paşa, *Mecmû 'u resâilî'l-'allâme İbn Kemalpaşa*, thk. Hamza el-Bekrî vd. (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1439/2018), 4/129-131.

ediyorlar, ayın ve evrelerinin (hilaller) böyle bir etkisi olup olmadığını soruyorlar”.²⁸ Mevdudî’ye göre de soru Ay hakkındaki bazı inançlarla alakalıdır. Hz. Peygamber’e Ay’ın konaklarının geleceğe dair işaret vermesi ve Ay’la alakalı icra edilen batıl törenler hakkında soru sorulmuştur.²⁹ Feyza Çelik’in de bu görüşü benimsediğine değinmiştik.

İbn Âşur sorunun ne hakkında olduğu meselesinde özgün bir yorumda bulunmuştur. Ona göre Araplar öteden beri vakit ölçüsü olarak kullandıkları Ay takviminin şeriata uygun olup olmadığını sormuş olabilirler. Bu durumda konu, uygulanmakta olan Ay takvimini şeriatın onaylayıp onaylamadığıdır.³⁰ İbn Âşur’un bu izahı doğrultusunda ayet “sana hilaller(in hükmün)den sorarlar” şeklinde takdir edilebilir.

Şu hâlde hilaller hakkındaki sorunun tam olarak hangi bağlamda sorulduğu konusunda dört ihtimal söz konusudur. Rivayetlerde sorunun ne hakkında olduğuna dair net bir veri bulunmadığı için müfessirler soru hakkında fikir yürütmüşlerdir.

Hilallerle alakalı soru hakkında nakledilen sebep-i nüzul rivayetlerinin bir kısmı oldukça zayıf bulunmuştur.³¹ Hilalin neden önce iplik gibi incecik belirip zamanla tam hale geldiği ve sonra niye tekrar başlangıçtaki haline döndüğü hakkındaki rivayet (مَا بَالُ الْهَيْلَالِ يَبْدُو...و) Kelbî (ö. 146/763) tarafından nakledilmiştir. Kelbî’nin tefsiri hakkında ciddi eleştiriler bulunmaktadır.

²⁸ Hasan Elik - Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı & Özlü Kur’an Mesajı* (İstanbul: İFAV, 2015), 100-101.

²⁹ Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1/152.

³⁰ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 2/194.

³¹ Bilindiği üzere tefsir rivayetleri hadis ilmi geleneğindeki normlara tam olarak uymamaktadır. Tefsir nakil geleneği kendine özgü bir yapıya sahiptir. Hadis ilmi metodolojisi ışığında tefsir rivayetlerini zayıf olarak değerlendirmek isabetli bir tutum olmasa gerektir. Bk. Ali Karataş, “Tefsir İlminde Rivayet Algısı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (31 Mayıs 2018), 21-57. Araştırmamızın amacı Bakara 2/189. ayet ışığında literatürde yer alan farklı görüşleri değerlendirmek olduğu için, hadis geleneği üzerinden tefsir rivayetlerine yöneltilen eleştirilere -katılmasak da- yorumsuz yer vereceğiz.

Süyûtî (ö. 911/1505) İbn Abbas'tan gelen tefsir tarikeleri arasında en zayıfının "Kelbî-Ebû Sâlih-İbn Abbas" tariki olduğunu söylemektedir.³²

Ayetin sebab-i nüzulü hakkında Kelbî'den gelen nakle müfessirler birbirinden farklı yaklaşmışlardır. Bir kısmı, ayetin tefsirinde sadece bu rivayeti anmış, bir sorun görmemiş, izahını bu doğrultuda yapmıştır.³³ Bazı müfessirler ise rivayetin zayıflığına dikkat çekmiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449) Bakara 2/189. ayet hakkındaki bu rivayetin son derece zayıf olduğunu, hadis ilminden behresi olmayan kimseler tarafından eleştirisiz aktarıldığını ve bu sebeple de ayetin sebab-i nüzulü kesinlikle bu rivayetmiş gibi bir algı oluştuğunu belirtmiştir.³⁴

Menâr Tefsîri' nin iki müellifinin bu konudaki tercihleri birbirinden farklıdır. Muhammed Abduh (1849-1905) Kelbî'den gelen rivayeti daha tercihe şayan bulur. Ona göre soru ile cevap farklıdır. Reşid Rızâ (1865-1935) ise rivayetin zayıf olduğunu göz önünde bulundurarak soru ile cevabın uyumlu olduğunu söyler.³⁵

Cerrahoğlu ve Koçyiğit ayeti açıklarken Kelbî'nin rivayetinin zayıflığına dikkat çekmişlerdir. Onlara göre Kelbî tarikiyle İbn Abbas'tan gelen tefsir rivayetleri umumiyetle zayıf olmasına rağmen müfessirler bu rivayeti zikretmekten geri kalmamışlardır. Fakat ayette verilen cevap (*Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir*) Kelbî'den gelen rivayete uygun değildir. Bu sebeple ya Kelbî olayı yanlış aktarmıştır ya da -pek çok müfessirin tercih ettiği gibi- ayet-

³² Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2008), 786.

³³ Örneğin bk. Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. 'Umer ez-Zemaşeri, *el-Keşşâf 'an Hakkâ 'iki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Halîl Me'mûn Şihâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009), 116; Ebû'l-Hâsen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nisâbüri el-Vâhidî, *et-Tefsîri'l-basîṭ*, thk. Muḥammed b. 'Abdullâh el-Fevzân vd. (Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muḥammed b. Su'ûd el-İslâmiyye - 'Imadetu'l-Bahşî'l-İlmî, 1430), 3/615.

³⁴ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Asḳalânî İbn Hacer el-'Asḳalânî, *el-'Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*, thk. 'Abdulḥakîm Muḥammed el-Enîs (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, ts.), 455.

³⁵ M. Reşid Rızâ, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-Hakîm - Tefsiri'l-Menâr* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1947), 2/202-203.

te soru ile cevap arasında uyumsuzluk vardır.³⁶ Dolayısıyla mevzûbahis sebebi-nüzul rivayetindeki zayıflığa bazı müfessirler itibar etmezken bazıları durumu dikkate almıştır.

Rivayetlerdeki çelişki konusuna gelince, evlere arkadan girmekle alakalı sebebi-nüzul rivayetleri Câhiliye dönemindeki adetlere gönderme yapmaktadır. Rivayetlerde Kureyş ve müttelikleri (ahmesîler) dışındaki bazı toplulukların çeşitli zaman ve münasebetlerde evlere arkadan girmedikleri nakledilir. Süddî'den (ö. 127/745) nakledilen şu rivayet ise diğerlerinden farklılık taşımaktadır:

Araplardan bazıları haccettikleri zaman geri döndüklerinde evlerine kapıdan girmez, arka taraftan açtıkları bir delikten içeriye girerlerdi. Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) Veda haccı dönüşünde böylesi Araplardan olan Müslüman bir adamla birlikte yürüyordu. Allah Resûlü evin kapısına vardığında adam geri durup girmek istemedi ve: 'Yâ Resûlallah! Ben Ahmesliyim!' dedi. O zamanlar bu şekilde yapanlara Ahmesli denilirdi. Adam böyle deyince, Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem): 'Ben de Ahmesliyim! Gir!' buyurdu. Adam da bu şekilde kapıdan girdi. Sonrasında Yüce Allah: 'Evlere kapılarından girin' ayetini indirdi.³⁷

Rivayetlerde Câhiliye adetini yapan kavimler ahmesîler dışındaki bazı gruplar olarak belirtilir. Süddî'den gelen yukarıdaki rivayette ise söz konusu adeti uygulayanlar "ahmesî" olarak nitelenir. Ayrıca diğer rivayetler ayetin inişi bağlamında Hudeybiye antlaşmasına işaret ederken bu rivayete göre olay Veda haccında gerçekleşmiştir. Diğer rivayetlerde Hz. Peygamber'in yanındaki şahıs kapıdan girdikten sonra diyolag gerçekleşmektedir. Bu rivayette ise Hz. Peygamber izin verdikten sonra şahıs kapıdan girmiştir. Dolayısıyla Süddî'den gelen rivayet diğerlerinden birkaç açıdan farklılık arz etmektedir.³⁸

Nüzul sebeplerinin neden olduğu diğer bir sorun da ayetin tam olarak ne zaman ve nasıl indiği hakkında bilgi verilmemesidir. Hilaller hakkındaki so-

³⁶ İsmail Cerrahoğlu - Talât Koçyiğit, *Kur'an-ı Kerim Meâl ve Tefsiri* (Ankara: DİB Yayınları, 1984), 1/353-354.

³⁷ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 3/287.

³⁸ İbn Hacer el-'Askalâni, *el-'Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*, 455.

ruhar ve Câhiliye adetleri hakkındaki nakiller arasındaki ilişki nedir? Bazı müfessirlerin dediği gibi her iki olay aynı anda vuku bulmuş ve ayet ikisine birden cevap olarak mı inmiştir?³⁹ Yoksa bazılarının ileri sürdüğü gibi ayetin başta ilk kısmı daha sonra da ikinci kısmı mı nâzil olmuştur?⁴⁰ Yoksa rivayetler ayetin inmesine sebep teşkil eden ve ayetin nüzul zamanında meydana gelen farklı olayları değil de “sahabenin bir konuyu ayetle bağdaştırıp konu bağlamında ‘ayet şunun hakkında indi’ şeklindeki ifadeleri”⁴¹ olarak mı okunmalıdır? Rivayetlerdeki kapalılık nedeniyle tüm bu durumlar ihtimal dâhilindedir.

Toparlamak gerekirse Bakara 2/189. ayet hakkındaki tefsir rivayetlerinde kapalılık, sıhhat sorunu ve bazı çelişkiler dikkat çekmektedir. Tefsir rivayetlerindeki bu durum ihtilafa yol açmaktadır. Ayrıca tefsir rivayetlerinde ayetin sentaktik yapısı ve uyumu gibi dilbilimsel yönler hakkında veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla rivayetler Kur’an’ın anlaşılması için oldukça önemli bir kaynak olmakla beraber, tek başına yeterli değildir. Nitekim erken dönemden itibaren pek çok müfessir tefsirde dilbilimin önemine dikkat çekmiştir. Zeccâc (ö. 311/923) “Dilbilimsel yaklaşım veya ilim erbabından nakledilenlere muvafık olanın dışında hiç kimsenin (Kur’an hakkında) bir şey söylemesi uygun değildir” şeklindeki sözleriyle tefsirin iki önemli kaynağının rivayet ve dil olduğuna işaret etmiştir.⁴²

Tefsirde rivayetleri merkeze alan müfessirler ayeti yalnızca sebep-i nüzul verilerine göre izah ederek yetinmişlerdir. Söz gelimi Begavî (ö. 516/1122) ayetin tefsirinde hilallere dair soru hakkındaki ve evlere arkadan girmekle ilgili sebep-i nüzul rivayetlerini aktararak kısa bir izahta bulunmuştur. Ayrıca kıraat bilgisine yer vermiştir.⁴³ İbn Kesîr (ö. 774/1373) de benzer şekilde sade-

³⁹ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Âhkâmî'l-Kur‘ân*, thk. ‘Abdulmuhsin et-Turkî vd. (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2006), 3/233.

⁴⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 1/330.

⁴¹ Çelik, *Bakara Suresi 189. Ayet*, 83.

⁴² Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sırrî ez-Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur‘ân ve i’râbuh*, thk. Abdülcelîl ‘Abduh Şelebî (Beirut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1408/1998), 1/185.

⁴³ Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes‘ûd el-Begavî, *Tefsîru’l-Begavî Me‘âlimü’t-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1414/1993), 1/211-212.

ce ayet hakkındaki rivayetleri anmış, yalnızca ayetin son kısmını kısaca izah etmiştir.⁴⁴

Tefsir rivayetleri kapalılık, sıhhat sorunu ve çelişki gibi sorunlar ihtiva etse de seleften gelen bütün rivayetlerin bir konu hakkında ittifak etmesi oldukça önemli bir veri olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan evlere arkadan girme meselesinde tüm rivayetlerin Câhiliye adetlerine referansta bulunması ayette hakikaten bu olaydan bahsedilmesi noktasında kuvvetli bir veri olarak görülebilir. Bu sebeple evlere arkadan girme meselesinin Câhiliye adetlerine işaret ettiğini, ayette bu adetlerin yasaklandığını belirten müfessirler kendi tefsir paradigmaları açısından isabetli bir tercihte bulunmuş gözükmektedirler.

Diğer taraftan tefsir rivayetleri sadece vakıayı/gerçeği yansıtan ve müfessirin sadece nakil işlevi gördüğü bir malzeme yığını değildir. Sahabe ve tabi'ûndan gelen tefsir izahlarının önemli bir kısmı içtihat ve istinbât kaynaklıdır.⁴⁵ Sebeb-i nüzul rivayetleri sahabenin kendi içtihatlarıdır. Ravi şahit olduğu bir olayla ayet arasında bağlantı kurmakta ve ayetin o olay üzerine indirildiğini söylemektedir. Bu görüşünde isabet etmesi de etmemesi de imkân dahilindedir. Son tahlilde sebep-i nüzul rivayetleri formunda nakledilen hususlar tefsirde kesin deliller olarak kabul edilemez.⁴⁶ Dolayısıyla tefsirde yalnızca sebep-i nüzul rivayetleriyle yetinen müfessirlerin, sefelin kendi görüşlerini sonraki nesiller için bağlayıcı bir hüccet olarak görmeleri eleştiriye açık bir durum olarak da değerlendirilebilir.

2.2. Sebeb-i Nüzul ve Metin İlişkisi

Sebeb-i nüzul rivayetleri Kur'an ayetlerinde bahsi geçen olayları veya olayların perde arkasını içermektedir. Sebeb-i nüzul rivayetlerinde geçen olay ve sözler ayetlerde bazen benzer şekilde aktarılmaktadır. Öyle ki Süyûtî, *el-İtkân*'da "Kur'an'da bazı sahabelerin ifadesi üzere indirilen kısımlar" (*Fîmâ*

⁴⁴ 'Îmâdüddîn Ebü'l-Fidâ' İsmâ'îl b. 'Omer İbn Keşîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmi bin Muhammed es-Selâme (Riyad: Daru Taybe, 1418/1997), 1/522-523.

⁴⁵ Mustafa Öztürk, "Sahâbe Neslinin Kur'an'la İlişkisi ve Bu İlişkinin Tefsir Açısından Önemi", *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı: Kur'an ve Sahâbe Sempozyumu* (22-23 Mayıs 2015/Sivas), 2016, 155.

⁴⁶ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 2/109.

unzile mine'l-Kur'âni 'alâ lisâni ba'di's-şahâbe) şeklinde bir başlık açmıştır.⁴⁷ Nüzul rivayetlerinde bahsi geçen olaylar ve sözler bazen Kur'an metninde birebir aynen aktarılmamaktadır. Bu nedenle ayetler ile sebep-i nüzul metinlerindeki anlatılar arasında bazen farklılık olmaktadır. Böylesi durumlarda müfessirler ayetle rivayet arasında uyumu sağlamaya yönelik çözümlere yaparlar. Örneğin *وَإِذَا رَأَوْكَ إِذْ أَنْتَ تُخَذُّونَكَ إِلَّا هُزُؤًا أَهْدَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا* (Furkân 25/41) ayetindeki “Allah'ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu?” sözünü bazı rivayetlere göre Ebû Cehil söylemiştir. Bu sebep-i nüzule göre ayet, tekil kiple gelmesi gerekirken çoğul gelmiştir. Ebû Hayyân'a (ö. 745/1344) göre ya ayet eylemin çirkinliğini göstermek için çoğul gelmiştir veya Ebû Cehil'in yanındaki bir grup insan da bu eylemin içindedir.⁴⁸ Bu örnekte görüldüğü üzere ayet metniyle sebep-i nüzul rivayetlerinin içeriği arasında bazen farklılık bulunmakta ve müfessirler ikisini bağdaştırmaya çalışmaktadırlar.

Kaynaklarda yer alan sebep-i nüzul rivayetleriyle Bakara 2/189. ayetin baş kısmı arasında ilk bakışta farklılık bulunmaktadır. *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْهِلَّةِ* “Sana, hilalleri soruyorlar.” ifadesinde çoğul ve geniş zaman (muzârî) kipi kullanılmıştır. Sebep-i nüzul rivayetlerinde “Yahudiler başımızın etini yiyorlar ve bize hilali sorup duruyorlar.” şeklinde geniş zamana işaret eden ifadeler bulunmakla birlikte rivayetlerin çoğu “sordular, soruldu, dediler” gibi geçmiş zaman kipiyle nakledilmiştir.⁴⁹ Ayet geniş zamanlı rivayetlere cevap olarak gelmişse ortada bir farklılık yoktur. Fakat hilaller hakkındaki soru daha önce gerçekleşmişse bu durumda ayetle rivayet arasında ilk bakışta farklılık bulunmaktadır.

Müfessirler “Sana, hilalleri soruyorlar.” ifadesiyle sebep-i nüzul rivayetlerini bağdaştırmaya çalışmışlardır. Mâtürîdî'ye göre iki ihtimal vardır. Ayette muzârî fiil mazi anlamında (*sordular*) kullanılmıştır veya ayet soru henüz sorulmadan önce nâzil olmuştur. Bu durumda ayet gelecekte haber vermekte ve Hz. Peygamber'in nübüvvetinin delillerinden biri olmaktadır.⁵⁰ Ebû Hayyân, sebep-i nüzuldeki soruların hikâyeye yoluyla aktarılması sebebiyle

⁴⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 82.

⁴⁸ Eşîruddîn Muḥammed b. Yûsuf b. 'Ali b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelûsî Ebû Ḥayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. Mâhir Ḥabbûs vd. (Beyrut: er-Risâle el-'Âlemiyye, 2020), 16/204.

⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/280-282; Vâhidî, *Esbabü'n-nüzûl*, , 53-54.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/370.

muzârî fiilin tercih edildiği ihtimalini de anar.⁵¹ Sonuç olarak ayette muzârî fiilin gelişi üç ihtimalle açıklanmaktadır: Ya muzârî fiil mazi anlamında kullanılmıştır ya geçmiş zamandaki olay hikâyeye yoluyla aktarılmaktadır veya soru sorma olayı henüz gerçekleşmemiştir. Şîrâzî ise muzârî fiilin “tekrar” anlamı bildirmesinden hareketle ayette hilallerle ilgili sorunun tekrar tekrar sorulduğuna işaret edildiği kanaatindedir.⁵²

Ayetle sebep-i nüzul arasında çelişki bulunduğu düşüncesini akla getiren bir diğer husus bazı rivayetlerde soruyu soran kişilerin Muaz b. Cebel ile Sa’lebe b. Ganeme olduğu yönündeki bilgidir. Acaba soruyu iki kişi sorduğu halde ayette neden “sordular” şeklinde çoğul kip tercih edilmiştir? Müfessirler bu konuya cevap vermiştir. Semîn el-Halebî’nin (ö. 756/1355) deyişiyle burada iki ihtimal söz konusudur: Birinci ihtimalde tesniye çoğul anlamında olduğu için ayette fiil çoğul gelmiştir veya soru aralarından sadece bir ya da ikisinden geldiği halde ‘bir şeyi bir gruba atfetme’ yoluyla böyle söylenmiştir. Nitekim bu Arap dilinde sıkça görülen bir üsluptur.⁵³ İbn Âşûr ise konuyla ilgili şöyle demektedir:

*Her ne kadar soruyu iki kişinin sorduğu rivayet edilmişse de ayette zamir çoğul gelmiştir. Çünkü sorulan soru hükümlerin teşrii esnasında bütün dinleyenleri ilgilendirmektedir. Ayrıca toplumsal düzenin tam olarak sağlanması konunun insanlar arasında yaygın bir sorun hale gelmesine ve gerek sözle dile getirerek gerek kendi kendine sorarak insanların birçoğunun konuyu bilmek istemesine bağlıdır.*⁵⁴

Görüldüğü üzere müfessirler ayetteki çoğul kiple rivayetteki ikil kip arasındaki farklılığı bu şekilde çözümlenmişlerdir. Bu örneklerde ayetler ile sebep-i nüzul metinlerindeki anlatılar arasında bazen farklılık bulunduğunu ve böylesi durumlarda müfessirlerin bağdaştırıcı izahlar yaptıklarını görmekteyiz.

⁵¹ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 3/418.

⁵² Mekârim Nasır eş-Şîrâzî, *el-Emṣel fî tefsîri Kitâbillahi’l-münezzel* (Beirut: Müessesetü’l-A’lemî, 2013), 2/373.

⁵³ Aḥmed b Yûsuf es-Semîn el-Ḥalebî, *ed-Dürri’l-maṣûn fî ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, thk. Aḥmed Muḥammed el-Ḥarrâṭ (Dimaşk: Dârü’l-Kalem, 2016), 2/302.

⁵⁴ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 2/193-194.

Esbâb-ı nüzul rivayetleri ve Kur'an metni arasındaki ilişkinin diğer bir önemli boyutu Kur'an'ın bütünlüğü konusunda kendini göstermektedir. Sebeb-i nüzul rivayetleri bazen Kur'an ayetlerinin insicamını keşfetmede oldukça önemli bir fonksiyon üstlenirler. Örneğin aynı bölümde yer alan Nisâ 4/51. ayet⁵⁵ ile Nisâ 4/59. ayetinin⁵⁶ inişi arasında altı yıl vardır. Acaba nüzul dönemleri farklı olan bu ayetler neden aynı bölümde yer almıştır? Bu sorunun cevabı ayetlerin nüzul sebebinden hareketle anlaşılmaktadır. Sebeb-i nüzul rivayetleri göz önünde bulundurulduğu takdirde şu mesajın verildiği söylenebilir: Müşriklerin duygularına yağ sürüp onlara: "Siz inananlardan daha doğru yoldasınız" diyen Ehl-i Kitap'tan Hz. Peygamber (sa) hakkındaki hakikatlere dair teminat alınmıştır. Fakat onlar bu emanete ihanet etmiştir. Onların bu tutumları, emanetleri yükledikleri halde sonradan buna sahip çıkmayanların tutumuna benzemektedir.⁵⁷

Sebeb-i nüzul rivayetleri bazen ayetler arasındaki münasebatı keşfetmeye yardımcı olurken zaman zaman nüzul rivayetlerinden hareketle elde edilen anlam münasebat bağına kurmayı zorlaştırmaktadır. Örneğin Kıyâmet 75/16-19. ayetlerin⁵⁸ sebeb-i nüzülü olarak Hz. Peygamber'in gelen vahyi ezberlemek için tamamlanmasını beklemeden diliyle tekrarlama veya unutmamak için sık sık Kur'an okuması olayı nakledilir.⁵⁹ Fakat ayetler bu doğrultuda tefsir edildiği takdirde sûrenin bütünlüğünü izah zorlaşmaktadır. Bu sebeple ayetlerin kıyametin dehşetinden ötürü ne yapacağını şaşırarak inkârcı insanlara yönelik olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁰ Bu örnekte sebeb-i nüzul rivayetlerinin ayetler arasında bütünlük kurmayı bazen zorlaştırdığı görülmektedir.

⁵⁵ "Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar cibte ve tâğuta inanıyorlar. İnkâr edenler için de, 'Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır' diyorlar".

⁵⁶ "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir".

⁵⁷ Şubhî eş-Şâlih, *Mebâhîs fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1977), 149-151.

⁵⁸ "Onu çarçabuk almak için dilini kımuldatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak da bize aittir".

⁵⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 23/496-501.

⁶⁰ Muhsin Demirci, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 30-35.

Sebeb-i nüzul rivayetleri bazen bir ayetin kendi içindeki konu bütünlüğünü anlamayı zorlaştırabilir. Makalemizin konusunu teşkil eden ayetin baş kısmıyla ikinci bölümünün irtibatını kurmak güçtür. Nitekim Zerkeşî (ö. 794/1392) aynı ayet içinde birbirlerine atfedilen cümlelerin irtibatını kurmanın bazen zor olduğunu belirtip örnek olarak Bakara 2/189. ayeti anmıştır.⁶¹ Evlere arkadan girme konusu, sebeb-i nüzulde bahsi geçen adetlerin yasaklanması çerçevesinde okunduğu takdirde ayetin başıyla sonu arasındaki irtibatı kurmak güç hale gelmektedir. Dolayısıyla sebeb-i nüzul rivayetlerinin bazen ayetin bütünlüğünü zorlamasına örneklerden biri Bakara 2/189. ayettir.

Ayetin sebeb-i nüzüle göre yorumlanması durumunda baş kısım ile irtibatın kopacağını söyleyen ilk müfessirlerden biri Râgıb el-İsfahânî'dir (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği). Ona göre "İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir." ifadesi Hz. Peygamber'e hilaller hakkında soru sormanın yanlışlığını gösteren bir temsildir. Onlara "isteğinizi yanlış yerde arıyorsunuz" denmektedir. Zira bu tür şeylerin bilgisi, peygamberliği ilgilendirmemektedir. Peygambere bu tür sorular sormak yanlış kapıyı çalmaktır. Râgıb bu ifadenin Câhiliye adetleri veya nesî uygulamasına gönderme olduğu yorumuna da değinir. Fakat ona göre bu iki tefsir imkân dâhilindeyse de ayetin ilk kısmına en uygun olan, temsil yorumudur. "Evlere kapılarından girin" ifadesiyle "Her eyleminizde doğru yoldan gittiğinize emin olun" denmekte, istenen şeyin yanlış yoldan elde edilmesinin zor olduğu hatırlatılmaktadır.⁶²

Râgıb'ın ifadelerine göre ayetteki iki olayın birbiriyle irtibatı, ikinci olayın (evlere arkadan girmek) nasıl açıklandığına göre değişiklik göstermektedir. Şayet evlere arkadan girmekle ilgili ifade hakiki anlamda ise bu durumda iki konunun arasını bağdaştırmak zor gözükmemektedir. Evlere girme meselesi bir deyim, örnek veya temsilse iki konu arasında irtibat daha kolay kurulabilmektedir. Nitekim Râzî (ö. 606/1210) ayetin ikinci bölümünün sebeb-i nüzule göre tefsir edilmesi durumunda iki konu arasında irtibatın kurulamayacağını belirtir. Evlere arkadan girme konusunun bir mesel olarak yorumlanması duru-

⁶¹ Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fağl ed-Dimyâî (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 40-41.

⁶² er-Râgıb el-İsfahânî, *Tefsîru'r-Râgıb el-İsfahânî*, thk. Muhammed Abdulaziz Besyûnî (Tanta: Câmî'atü Tanta Külliyyetü'l-Âdâb, 1999), 402-403.

munda ise ayetin bütünlüğünün sağlanacağını söyler. Bu izahın mütekelimînin yorumu/te'vîli olduğunu ifade eder.⁶³

Şimşek'e (1951-2024) göre nüzul sebepleri bazen ayetleri sınırlandırmakta, hatta anlamsız hale getirebilmektedir. Bakara 2/189. ayetin nüzul sebebi bizzat ayetin içinde mevcutken, deyimleşmiş bir sözün aslını oluşturan olaya dair geleneksel bilgiler nüzul sebebi olarak aktarılmıştır. Böylece ayetin ikinci kısmının birinci kısmıyla irtibatı muğlaklaşmış, asıl mesaj iskanmıştır.⁶⁴

Abdurrahman Ateş'e göre Câhiliye adetlerine dair rivayetleri ayetin sebeb-i nüzulü veya konusu olarak değerlendirmek isabetli değildir. Bir uygulamanın veya davranışın nüzul döneminde mevcut olması onu ayetle doğrudan ilişkilendirmeyi gerektirmez. Ayette hilaller hakkındaki sorunun şekline yönelik uyarının bir deyim halinde ifade edilmesi mümkündür. Nüzul dönemiyle ilgili rivayetlere gereğinden çok değer yüklenmesi anlam sorununa neden olabilmektedir.⁶⁵

Râgıb ve Râzî'nin temsil ettiği yaklaşım sebeb-i nüzul rivayetleri yerine ayetin bütünlüğünü öne çıkarmaktadır. İlginçtir ki Râgıb ve Râzî, evlere arkadan girme meselesini temsil olarak yorumlamanın ayetin bütünlüğü açısından daha isabetli olduğunu düşünürken bazıları ifadeyi hakiki anlamda yorumlamanın ayetin bütünlüğüne daha uygun olduğunu düşünür. Örneğin Tîbî (ö. 743/1343) evlere arkadan girmekle ilgili ifadenin hakiki anlamda olduğu ve istitrâden zikredildiği yönündeki görüşü tercih eder. Bunun ayetin nazım bütünlüğüne daha uygun olduğunu düşünür.⁶⁶ Evlere arkadan girmekle ilgili bölümün Câhiliye adetlerine atfen hakiki anlamda kullanıldığını tercih eden Süleyman Ateş'e göre de ayetin lafzında bir bütünlük ve ahenk birliği vardır.⁶⁷ Demek oluyor ki müfessirler ayetin sebeb-i nüzulü olarak nakledilen

⁶³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 5/136.

⁶⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 1/211-212; M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2013), 272-275.

⁶⁵ Ateş, "Anlam Bütünlüğü Açısından Bakara 189. Âyet", 27-28.

⁶⁶ Şerefüddin el-Hüseyn b. Abdillâh eṭ-Ṭîbî, *Fütûhu'l-ğayb fî'l-keşf 'an kınâ'î'r-reyb (Hâşiyetü't-Ṭîbî 'ale'l-Keşşâf)*, thk. Muhammed Abdurrahîm vd. (Dubai: Câizetu Dubeyy ed-Duveliyye li'l-Ḳur'an'il-Kerîm, 1434/2013), 3/259.

⁶⁷ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/330.

rivayetlerin kaynak değeri konusunda farklı bakış açılarına sahiptir. Ayrıca ayet bütünlüğü açısından da müfessirler farklı tercihlerde bulunmaktadırlar.

Ayetin tefsirinde sebep-i nüzul rivayetleri ve metin bütünlüğü ikilemi “iç bağlam” ile “dış bağlam” arasındaki ilişkiyi gündeme getirmektedir. Konumuz özelinde düşünürsek, ayetin iç bağlamı münâsebâta/bütünlüğe dış bağlamı da nüzûl ortamı ve nüzûl sebeplerinin oluşturduğu bilgilere tekabül etmektedir.⁶⁸ Ayetimiz “iç bağlam” ve “dış bağlam” unsurlarının birbirini zorlamasına bir örnektir. Bazı müfessirler dış bağlamı öncelerken kimileri iç bağlamı önemsemiştir. İç ve dış bağlamı bağdaştıran yorumlar da ileri sürülmüştür.

Burada bir parantez açarak metin içi bağlamın haddinden fazla göz önünde bulundurulduğu takdirde yeni ve ilginç yorumların ileri sürülebileceğine işaret etmeliyiz. Örneğin Mevlana Muhammad Ali Lâhûrî (1874-1951) ayetteki “hilaller” kelimesinin haram aylara işaret ettiği kanaatindedir. O, bu ayetin yer aldığı bölümü “Fighting in Defence” (Müdafaa Harbi) diye başlıklandırmış, savaş konusuna başlamadan önce bu ayette, harbin yasak olduğu aylara işaret ederek konuya başladığını ileri sürmüştür.⁶⁹ Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) da bu fikri benimsemiştir.⁷⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mevlana Muhammed Ali ve Doğrul, literatürde daha önce görülmemiş bir fikir ileri sürmüştür.

Başlığın buraya kadarki kısmında sebep-i nüzullerin ayet metniyle ilişkisine değindik. Öncelikle Kur’an metniyle nüzul sebeplerindeki anlatıların bazen uyuşmadığını ve müfessirlerin bağdaştırıcı izahlarda bulunduğunu gördük. Akabinde sebep-i nüzul rivayetlerinin bazen bir ayetin içindeki konu bütünlüğünü anlamayı zorlaştırdığına değindik. Şimdi de Kur’an metninin farklı yorumlara açık, esnek yapısına geçebiliriz. Müfessirleri farklı yorumlara sevk eden etkenlerden bir diğeri bizzat Kur’an metnidir. Kur’an metni farklı

⁶⁸ Bu konu hakkında bk. Recep Demir, “Bağlamından Kopuk Kur’an Okumalarının Serencamı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020), 578-579, 583.

⁶⁹ Maulvi Muhammad Ali, *The Holy Qur’an: The Arabic Text With English Translation and Commentary* (London: The Islamic Review Office, 1917), 86 (236. dipnot).

⁷⁰ Ömer Rıza Doğrul, *Tanın Buyruğu: Kur’ân-ı Kerim’in Tercüme ve Tefsiri* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1980), 2/54.

yorumlara kapı aralayan bir yapıya sahiptir.⁷¹ Örneğin “Sana, hilalleri soruyorlar” ifadesi sorunun ne hakkında olduğunu tam olarak ortaya koymamaktadır.

Râzî'nin de işaret ettiği gibi “Sana, hilalleri soruyorlar” ifadesi sorunun mahiyeti hakkında net bir bilgi içermemektedir. Ona göre cevap, sorunun konusuna işaret gibidir; çünkü “De ki: Onlar, insan-lar ve hac için vakit ölçüleridir” ifadesi, sorularının gök cisimlerinin eksilme ve artma bakımından değişen durumlarının faydası ve hikmeti hakkında olduğuna işaret etmektedir.⁷²

Ayetteki sorunun hikmet ve gaye açısından olduğunu düşünen bazı müfessirler bu ifadeye “Sana, hilallerin değişikliğinin hükmünü soruyorlar” (عَنْ حَكْمِ اِخْتِلافِ الأَهْلِةِ) şeklinde mahzûf bir ilave takdir etmişlerdir. Sorunun bizzat hilaller hakkında olduğunu düşünenlere göre ifadede mahzûf bir kelimenin takdirine gerek yoktur.⁷³ Dolayısıyla ayetteki kapalılık müfessirlerin farklı yorumlarda bulunmalarına ve metinde mahzûf kelime bulunduğu şeklinde değerlendirmelere imkân tanımıştır.

Ayetin evlere arkadan girmekle alakalı ikinci konusu da farklı yorumlara açık bir metin yapısına sahiptir. Evlere arkadan girmekle ilgili ifadenin hakikat mi mesel mi olduğu yahut ayetin başıyla alakalı bir cümle olup olmadığı metnin kendisinden anlaşıl(a)mamaktadır. Şu hâlde bir taraftan sebep-i nüzul rivayetleri bazen ayet(ler)in bütünlüğünü keşfetmeyi zorlaştırırken diğer yandan Kur'an metni farklı yorumlara açık esnek bir görünüm arz etmektedir. Tefsirde ihtilafa yol açan başlıca etkenlerden ikisi budur.

Başlığı bitirirken şu noktayı ihmal etmemeliyiz ki Kur'an metninin her zaman yoruma açık olan ve ihtimalleri artıran bir yapıya sahip olduğu iddia edilemez. Kur'an metni farklı görüşler ve ihtimaller arasında pek çok kez sınırlandırıcı ve belirleyici bir konumda bulunmaktadır. Örneğin Tabâtabâî'ye (ö. 1981) göre ayetteki sorunun ne hakkında olduğu tam net değildir. Fakat “hilaller” şeklinde çoğul bir ifadenin bulunuşu, sorunun Ay'ın mahiyeti ve değişikliğinin kühü hakkında olmadığını göstermektedir. Soru Ay'ın mahiyeti ve

⁷¹ Bk. Mehmet Akif Koç, “Sebeb-i Nüzüle Bağlı Anlamın Aşılmasını Kolaylaştıran Bir Unsur Olarak 'Kur'an Metni': 7. A'raf Suresinin 31-32. Ayetleri”, *İslâmiyât* VII/1 (2004), 113-124.

⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 5/129-130.

⁷³ Semîn, *ed-Dürrü'l-maşûn*, 2/304.

değişikliğinin künhü hakkında olsaydı “Ay’dan/Hilalden soruyorlar” gibi tekil bir kiple ifade edilirdi.⁷⁴

2.3. Hakiki Anlam veya Mecazi Anlamın Tercihi Meselesi

Kur’an’da mecazın varlığı tartışma konusu olmuştur. Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884), İbnü’l-Kâs (ö. 335/946) ve İbn Huveymendâd (ö. 390/999) gibi sınırlı sayıda kişi Kur’an’da mecazın varlığını kabul etmezken âlimlerin çoğu Kur’an’da mecazın varlığını kabul etmiştir.⁷⁵

Evlere arkadan girmekle ilgili ifadenin birkaç şekilde yorumlandığına değinmiştik. Görüşler içinde yalnızca bir tanesi hakiki anlamı içermektedir. İfadeyi sebep-i nüzul rivayetlerinde bahsi geçen adetleri yasaklamak şeklinde açıklayanlar hakiki anlamı tercih etmektedirler. Bunun dışında kalan diğer izahlar mecazi bir anlam taşımaktadır. İfadeyi iyi davranışı ehlerinden istemek anlamında bir deyim olarak açıklayan (Ebû Ubeyde), Hz. Peygamber’e hilaller hakkında sorulan sorunun yersizliğini gösteren bir temsil olarak açıklayan, nesî uygulamasının yanlışlığını gösteren bir mesel olarak izah eden, işleri düzgün ve gerekli yöntem ile yapmanın gerekliliğini vurgulayan bir darb-ı mesel olarak okuyan ve “evler” kelimesinin kadınlara işaret ettiğini söyleyen yorumların hepsi mecazi bir anlam taşımaktadır.⁷⁶

Pek çok müfessir evlere arkadan girmekle ilgili bölümü mecazi bir ifade olarak kabul etmiştir. Zemahşerî, Ebû Bekir İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148), Râzî ve Âlûsî gibi müfessirler mevzûbahis ifadenin temsil olarak anlaşılmasında bir sakınca görmemiştir.⁷⁷

Evlere arkadan girmekle ilgili bölümün hem hakiki hem de mecazi anlamı birlikte işaret ettiğini söyleyen müfessirler de bulunmaktadır. Elmalılı’ya (1878-1942) göre ayet hakiki boyutuyla mevzûbahis Câhiliye adetini hatırlatmakta, kinaye boyutuyla da soru sorarken doğru hareket etmek gerektiğini

⁷⁴ Muhammed Hüseyin eṭ-Ṭabâtabâ’î, *el-Mîzân fi tefsîri’l-Ḳur’ân* (Beyrut: Müessesetü’l-‘A’lemî li’l-Matbu‘ât, 1997), 2/56.

⁷⁵ Abdulhamit Birışık, “Mecâzü’l-Ḳur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/223.

⁷⁶ Necdet Çağıl, *Din Dili ve Mecaz* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 51-59.

⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 116; İbnü’l-‘Arabî, *Aḥkâmü’l-Ḳur’ân*, 1/143; Râzî, *Mefâtiḥu’l-Ġayb*, 5/136, Âlûsî, *Rûḥu’l-me‘ânî*, 3/160.

vurgulamaktadır.⁷⁸ Çağl'a göre ayetin tarihi bir olayı ve evrensel bir mesajı birlikte taşıması Kur'an'ın mucizevî üslubunun yansımalarından biridir.⁷⁹

Bakara 2/189. ayeti mecazi anlamda yorumlamakta veya hem hakiki hem mecazi anlamı beraber ifade etmesinde müfessirler genelde bir sakınca görmemiştir. Bununla birlikte ayetin mecazi yorumuna karşı çıkan olmuştur. Endülüs'teyken Zâhiriye mezhebine mensup olup Mısır'a göçtükten sonra Şâfi'î mezhebine geçen Ebû Hayyân, tefsir yönteminde zâhire bağlılığı ilke edinmiştir. Zâhire bağlılığının bir yansıması olarak mecaza bazen temkinli yaklaşmıştır.⁸⁰ Ebû Hayyân Bakara 2/189. ayeti temsili bir manaya hamleden yorumlara katılmaz. O, esbâb-ı nüzul rivayetlerinin hakiki anlamı desteklediği ve hakiki anlamın mecazdan evla olduğu düşüncesiyle ayetin mecazi yorumlarını kabul etmez.⁸¹ *en-Nehru'l-mâdd* adlı muhtasar tefsirinde ise dozajı artırır ve şöyle der: “*Esbâb-ı nüzul rivayetleri evler, arka ve kapılar kelimelerinin hakiki anlamda kullanıldığını göstermektedir. Hakiki anlam mümkünken ayeti mecaza hamletmek ve bunu tercihe şayan bulmak -neuzübillah- Bâtinilik olur.*”⁸²

Ebû Hayyân hakikat-mecaz ikilemine takılmıştır. O, hakiki anlamın daha evla olduğu gerekçesiyle ayetin ikinci bölümünün temsil olarak değerlendirilmesine karşı çıkmaktadır. Daha da ötesi mecazi anlama gitmeyi bâtinî bir yöntem olarak görmektedir. Buradan Bakara 2/189. ayetin tefsirinde mecaz ve hakikat ikileminin ihtilafa neden olduğu ve müfessirleri farklı kanaatlere sevk ettiği anlaşılmaktadır.

2.4. Kur'an'ın İlk Muhataplarının Bilgi Seviyesi ve Bilimin Değeri Hakkında Farklı Görüşler

Bir sözün veya metnin tabii bağlamı; söylenen söz, kendisine söylenen (muhatap), söylenme sebebi, söylenen zaman ve mekan gibi unsurlardan oluşur. Sözün ilk muhatabı bilinmediği takdirde anlam boşlukta kalır. Böyle bir

⁷⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili: Türkçe Tefsir* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 1/685-686.

⁷⁹ Çağl, *Din Dili ve Mecaz*, 56.

⁸⁰ Bk. Abdullah Karaca, *Tefsirde Dilbilimsel Tahlil ve Tenkidin Özgün Bir Örneği: el-Baḥru'l-muḥîṭ* (Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 66-84, 152-155.

⁸¹ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 3/423.

⁸² Ebû Hayyân el-Endelîsî, *en-Nehrü'l-mâdd mine'l-Baḥri'l-muḥîṭ*, thk. Ömer el-Es'ad (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1995), 1/266-267.

durumda dolaylı muhatap “anlam’ı ‘kendisi için’, ‘yeniden’ ve -kaçınılmaz olarak- ‘farklı bir biçimde’ üretmek durumundadır.” Sözü muhatabının tayin edilememesi halinde söz, “anlatılan” konumundan “anlaşılan” konumuna geçer. Böylece anlama sürecinin öznesi pozisyonundaki kişiler muhatap olarak kendilerini tayin edebilirler. Dolaylı muhataplar tarafından yeniden üretilen anlam, sözün anlamı hakkında orijinal bilgi vermeyecek, yalnızca söylenenden hareketle başka olguları açıklayabilecektir. Dolayısıyla ayetlerin anlamını tayin etme noktasında muhatap-zaman-mekan unsurlarının tespiti oldukça önemlidir.⁸³

Kur’an’ın doğru anlaşılabilmesi için muhatabın kimliği, durumu ve ihtiyacı gibi hususlar göz önünde bulundurulmalıdır. Doğrudan muhataplar hakkında yeterli malumat olmadığı durumlarda veya söz konusu malumat göz ardı edildiğinde anlam dolaylı muhataplar tarafından tayin edilmeye açık hale gelir. Bakara 2/189. ayet hakkında nüzul dönemine yakın âlimlerden gelen rivayetlerin parçacı ve eksik olduğuna, ayeti bütün olarak izah etmediğine değinmiştik. Şu hâlde ayetin anlamı dolaylı muhataplar tarafından belirlenmek durumundadır. Dolaylı muhatapların düşünce yapıları yorumlarını etkileyecektir. Bu başlıkta dolaylı muhatapların ayetin anlamını nasıl yönlendirdiğine değinilecektir. Konu müfessirlerin Kur’an’ın ilk muhataplarının bilgi seviyesi hakkında düşünceleri ve bilime bakışlarındaki farklılıklar olmak üzere iki husus örneğinde işlenecektir.

Önceki başlıklarda sebab-i nüzul rivayetlerinin ve ayetin metninin hilaller hakkındaki sorunun tam olarak ne bağlamda sorulduğunu net şekilde ortaya koymadığına değindik. Hatırlanacağı üzere soru sebab-i fâilî (değişikliği yaratan ana sebep), sebab-i âdî/tabîi (değişikliğe sebep olan tabiat olayları), oluşumun hikmet yönü veya şeriata uygunluğu hakkında olabilir. Cevap hilallerin faydası hakkında geldiği için ilk iki ihtimalde soru ile cevap farklıdır ve *el-üslûbü’l-hakîm* sanatı bulunmaktadır. Üçüncü ve dördüncü ihtimalde soru ile cevap arasında uyum bulunmaktadır.

⁸³ Düccane Cündioğlu, *Kur’an’ı Anlama’nın Anlamı: Hermenötik Bir Deneyim (I)* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2014), 10, 63, 65-66, 76.

Sorunun tam olarak ne hakkında sorulduğu belâgat ve tefsir eserlerinde tartışmaya neden olmuştur. Bu tartışma bağlamında Kur'an'ın ilk muhataplarının bilgi seviyesi gündeme gelmiştir.⁸⁴

Teftâzânî (ö. 792/1390) Sekkâkî'nin *el-üslûbü'l-hakîm* sanatı hakkındaki sözlerini şerh ederken şöyle bir ifade kullanmıştır:

*Böyle cevap verilmesi onların haline daha uygun ve daha evla olanın onların bu değişiminin sebebini değil bundaki gayeyi sormak olduğuna dikkat çekmek içindir. Çünkü onlar heyet ilminin inceliklerine kolaylıkla muttali olabilen kişiler olmayıp bu değişimin sebebini bilmelerine bir fayda da taalluk etmemektedir.*⁸⁵

Teftâzânî'nin sözleri Süyûtî'nin tepkisini çekmiştir. Süyûtî'ye göre ayette soru ile cevabın farklı olduğu kesin bir durum değildir. Soru ile cevabın paralelliği asıldır. Sebeb-i nüzul rivayetlerindeki "hilaller neden yaratıldı" şeklindeki ifadeler soru ile cevabın uyumlu olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Bu nedenle sahabenin sorusunun hikmet/fayda ile alakalı olduğunu söylemek daha doğrudur. Süyûtî daha sonra sahabenin astronomik konulara vâkif olamayacağı iddiasını şöyle eleştirir:

İman sahibi olanlar, geniş bir ilim ve kuvvetli bir zekaya sahip olan sahabenin Ay'ın değişik hallerindeki inceliği, kolaylıkla kavrayamayacak kimseler olduğunu düşünemez. Halbuki Araplardan zekaca geri oldukları herkesçe kabul edilen acemler bile, Ay'ın bu durumuna muttali olmuşlardır. Astronomi ilminin muteber olduğu-

⁸⁴ Sahabenin konumu, *el-üslûbü'l-hakîm* sanatının tanımında da ihtilafa neden olmuştur. Krş. Ebû Ya'kûb Yusuf b Ebû Bekr b Muḥammed b. 'Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Na'îm Zerzûr (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 327; İbn Kemal Paşa, *Mecmû'u resâilî'l-'allâme İbn Kemalpaşa*, 4/129-140.

⁸⁵ Sa'deddîn Mes'ûd b. 'Umer et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel şerhu Telhîşi Miftâhi'l-'ulûm*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 295. Ebû'l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684) de *el-üslûbü'l-hakîm* sanatını tanımlarken sahabenin konumuna göre hareket etmektedir. Ona göre hilallerin nasıl farklı şekillere büründüğünü soran kişi eğer sahâbe haricinde biriye *el-üslûbü'l-hakîm* sanatından bahsedilebilir. Şayet soruyu soran kişi sahabeyse bu durumda *el-üslûbü'l-hakîm* sanatından söz edilemez. Zira sahabeye uygun olan hilallerin değişikliğinin [astronomik] gerekçelerini değil, neden yaratıldığını sormalarıdır. Bk. Ebû'l-Bekâ' el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş -Muhammed el-Misrî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2016), 91.

nu farz etmek durum böyledir. Halbuki aslında onun ekserisi asılsız ve delilsiz olduğu bilinirken nasıl böyle denir? ... Şayet sorulan sual, onların dediği şekilde vaki olsaydı, soranların anlayacağı bir ifade ile cevap verilebilirdi. Nitekim melekut alemiyle ilgili Samanyolu ve benzeri konularda soru sorduklarında sorularına uygun cevap almışlardır.⁸⁶

Şihâbüddîn el-Hafâcî (ö. 1069/1659) sahâbenin sorusu hakkında şöyle der: "Onlar, felsefi gözlemlere ve kanıtlara dayanan bu tür inceliklere vâkıf olanlardan değildir. Fakat bazılarının sandığı gibi bu onların değerini azaltmaz. Ayrıca astronominin delillerinin çoğu onların nezdinde töhmet altındadır."⁸⁷ Âlûsî ise konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır:

Bu cevapla, ilk sormaları gereken şeyin sebep değil hikmet olduğuna, çünkü bunun dünya ve ebediyetlerinin iyiliği ile ilgili olmadığına, Hz. Peygamber'in (sa) bunu açıklamak için gönderilmediğine işaret edilir. Yoksa bazılarının zannettiği gibi sahabe gözleme ve felsefi delillere dayanan heyet ilminin inceliklerine vâkıf olmadığı için değil! ... sahabe hakkında -her ne kadar onlar için bir eksiklik olmasa da- böyle düşündüğümüz takdirde dahi astronomi ilmine göre ihtilafın sebebi Ay'ın Güneş'ten uzaklığı ve ona yakınlığıdır. Bu ise şeriat ehli arasında batıldır; çünkü kesin olarak sabit olmayan şeylere dayanmaktadır.⁸⁸

Burada sahâbenin bilgi seviyesi hakkındaki düşüncelerin tartışmalara yansımalarını görmekteyiz. Teftâzânî'ye göre sahâbenin sorusuna cevap olarak hilallerin faydasından bahsedilmesi onların heyet ilminin inceliklerine kolaylıkla muttali olamamasıyla da alakalıdır. Süyûtî her ne kadar sorunun hilallerin faydasıyla alakalı olduğunu düşünse de sahâbenin sorusunu astronomik bir çerçeveye oturtamayan âlimleri eleştirmektedir. Ona göre sahâbenin böyle bir soru sorması elbette imkân dahilindedir. Hafâcî sahâbenin felsefi gözlemlere ve kanıtlara dayanan inceliklere vâkıf olmamasının doğal karşılanması

⁸⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 417.

⁸⁷ Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Hâşiyetu's-Şihâb 'ala'l-Beydâvî: 'Inâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-Râdî* (Beirut: Dâru Şâdir, ts.), 2/284.

⁸⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 3/154-155.

gerektiğini ileri sürer. Âlûsî, Süyûtî'ye benzer bir düşüncededir. Bazı müfessirler bu konuyu tartışmaz.

Önceki başlıklarda sorunun neyle alakalı olduğuna dair ihtimalleri işlerken Kemalpaşazâde'ya (ö. 940/1534) göre sorunun üç ihtimal taşıdığına, fakat sahabenin Yüce Allah'tan başka bir varlığın kâinatta tasarruf edebileceğine ihtimal vermeyeceği düşünüldüğü takdirde sorudaki ihtimalin ikiye inebileceğine değinmiştik.⁸⁹ Fakat bazılarının (Elik-Coşkun, Mevdudi, Feyza Çelik) buna benzer bir soruyu mümkün hatta tercihe şayan bulduğuna işaret etmiştik. Bu meseledeki farklılık da Kur'an'ın ilk muhataplarına yönelik düşüncelerin ayetin yorumlarına yansıtıldığının örneklerindedir.

Süyûtî ve Âlûsî'nin astronomi/heyet ilminin itibarını aşağılayan sözleri dikkat çekmektedir. Ayette astronominin değersizliği veya din ile alakasız oluşu konularına değinilmemektedir. Fakat müfessirler ayetin hilallerin fonksiyonunu dini bir açıdan belirtmesinden ve soru ile cevabın farklı olduğu görüşünden hareketle astronominin değeri hakkında farklı yorumlar ileri sürmüşlerdir. Ayetteki soru ile cevabın farklı olmasına (veya olması ihtimaline) değinen bazı müfessirlerin şu sözleri dikkat çekicidir:

İbn Âdil (VIII./XIV. yüzyıl): "Hiç yararı olmayan bir şey olduğu için sorularını başka konuya çevirdi."⁹⁰

Tîbî: "Hilalin başlangıcı, artışı, kemali ve yok oluşu bilgisi, dinde dikkate alınan hususlardan olmadığı için buna hiç dikkat etmemiş, zımnen reddetmiştir."⁹¹

Bikâî: "Adeta şöyle buyurulmuştur: 'ondan yüz çevirerek de ki:...' Çünkü bu, astronominin hareketlerini gözlemeye dayanır. Bu da nücûm ilmine ve onu takip eden etkilere sevk edip onlara atfedilen hükümler hakkında konuşmaya yol açar. Böylece onları ilhâda götürür. Geçmiş ümmetlerden ve geçmiş asırlardan birçoğu bununla saptırıldı. Yıldızların bizzat etkide bulduklarına inan-

⁸⁹ İbn Kemal Paşa, *Mecmû' u resâ'ili'l- 'allâme İbn Kemalpaşa*, 4/129-131.

⁹⁰ Ebû Hâfız Sirâc ed-Dîn 'Omar b. 'Alî b. 'Âdil el-Ĥanbelî ed-Dimesşkî en-Nu'mânî İbn 'Âdil, *el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd - 'Alî MuĤammed Mu'avviĤ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye, 1419/1998), 3/333.

⁹¹ Tîbî, *Fütûhu'l-ğayb*, 3/343-344.

dılar.”⁹²

Senâullah Pânîpetî (ö. 1225/1810): “Bu soruda bir fayda yoktur. Zira kendisini ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olunması söz konusu olur. Bu da gösteriyor ki astronomi, astroloji ve benzeri dinî açıdan güvenilir bir faydası olmayan garip ilimlerle meşgul olmak caiz değildir.”⁹³

Sıddîk Hasan Hân (ö. 1307/1890): “Bu cevaptaki konunun sorulmasının daha uygun olduğunu gösterir; zira bu, mükellefin bilmekle ilgilenmediği gaybî şeylerden biridir ve kendisine açıklanması uygun değildir.”⁹⁴

Muhammed Abdüh: Onların sorularının yerinde olmadığına tariz vardır... Soru, bir astronomi bilgini yerine ümmi bir nebîye yöneltilmektedir. Soru, işte bu yönden çirkin ve yersiz olmaktadır. Yoksa haddi zatında yanlış değildir. Aksi takdirde, yaratılışın sırlarını ve oradaki ayetlerin ve mucizelerin nedenlerini anlamak için göklere ve yere bakmak kınanacak bir şey olurdu. Yüce Allah bizi buna yönlendirmişken ve Kitabında bizi buna teşvik etmişken nasıl kınanabilir?... Peygamberlerden insanın kendi kendine ulaşabileceği bilgiyi açıklamaları istenmez. Onlardan bunu yapmalarını istemek görevlerini bilmemek, Allah’ın ona ulaşması için bahsettiği yetenekleri ve güçleri ihmal etmektir.⁹⁵

Şinkîti (1907-1974): Heyet ilmini araştırmaktan kaçınmak, Kur’an’ın yönlendirdiği eylemdir... Kur’an insanlar için faydalı olan cevabı vermiş, faydasız olanları terk etmiştir... Yüce Kur’an’ın kapatılmasını emrettiği bu kapıyı kâfirler açtığından beri hiçbir dünyevi fayda olmaksızın Allah’ı ve Resûlünü inkâr ve küfre yol açılmıştır. Allah’ın kitabında hidayet ettiği şey, O’nun

⁹² Bikâ’î, *Naẓmu’-d-Durer*, 3/99.

⁹³ Muḥammed Senâ’ullâh el-Osmânî, *et-Tefsîrû’l-Maẓharî*, thk. Gulâm Nebî et-Tûnisî (Pakistan: Mektebetu’r-Rüşdiyye, 1412), 1/210.

⁹⁴ Ebû’-Ṭayyib Muḥammed b. Ḥasen el-Ḳannûcî Şiddîk Ḥasen Ḥân, *Fethu’l-Beyân fî Makâsidi’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdullâh b. İbrâhîm el-Enşârî (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, 1412/1992), 1/383.

⁹⁵ Reşid Rızâ, *Tefsîrû’l-Menâr*, 2/204.

yüce kudretinin mükemmelliğini ve yalnızca kendisine ibadet edilmeye layık olduğunu kanıtlamak için göklerde ve yerde yarattığı harikalara bakmaktır. Bu temel amaç, astronomi bilimini inceleyen kâfirler tarafından yerine getirilmemiştir... Hiç kuşku yok ki, ellerindeki aletlerle Ay'a çıkmaya kalkışanlar ve Ay'ın yüzeyine iniş yaptıklarını iddia edenler, göklerin ve yerin yaratıcısı Yüce Allah'ın huzurunda alçaklıklarını, zayıflıklarını, çaresizliklerini ve aşağılanmışlıklarını göstereceklerdir.⁹⁶

Sait Şimşek: *Bundan, Kur'an-ı Kerim'in modern ilimlere karşı olduğu anlamı da çıkmaz. Bilakis o, birçok ayetinde dikkatleri modern ilmin alanına giren hususlara çekmekte, insanları bu alanlarda çalışmaya teşvik etmektedir. Ancak bir peygamberin veya dinle ilgili bir kitabın görevi, modern ilimlerin keşifleri ve bu konuda varılacak sonuçlarla ilgilenmek değildir.⁹⁷*

Bakara 2/189. ayet astronominin veya diğer ilimlerin değerinden, konumundan, caiz olup olmadığından bahsetmemektedir. Yukarıdaki müfessirler ayetteki soru ile cevabın farklı olma ihtimali/tercihi üzerine birtakım görüşlerde bulunmaktadır. Ayetin astronomik bir konuya girmemesi üzerine bazı müfessirler astronominin faydasız olduğunu, Kur'an tarafından reddedildiğini, ilhâda götüren bir faaliyet olduğunu ileri sürmüştür. Bazıları da astronomik konuların gaybî bir mesele olduğunu iddia etmiştir. Modern dönemde astronominin ve diğer pozitif ilimlerin ciddi gelişmeler kaydetmesi nedeniyle olacak ki çağdaş bazı müfessirler bilim hakkında negatif dil kullanmamıştır. Astronomik konuların da haddi zatında değerli olduğu, insanın kendi aklıyla keşfetmesi gereken veya keşfedilebilen meseleler olduğu dile getirilmiştir. Soru ve cevap arasındaki uyumsuzluk dinin ve peygamberin bu tarz bilimsel konularla ilgilenmemesi doğrultusunda izah edilmiştir. Geçmişte bazı müfessirler tarafından astronomi gibi ilimlerden yalnızca Allah'ın kudretine delil olmaları itibarıyla istifade edilebileceği ifade edilirken, modern dönemde Kur'an'ın astronomi gibi ilimleri teşvik ettiği ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Kur'an'ın değinmediği veya cevabından bahsetmediği konular hak-

⁹⁶ Muḥammed el-Emîn b. Muḥammed el-Muḥtâr el-Cekenî eş-Şinkîti, *Eḍvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, ed. Bekr b. 'Abdillâh Ebû Zeyd (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 6/72-73.

⁹⁷ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 1/213.

kında müfessirler kendi bakış açıları ve bilime atfettikleri değer ışığında görüş beyan etmektedirler. Kur'an'ın hilaller hakkındaki soruya farklı cevap veriş (ihtimali) müfessirlerin çeşitli yorumlarda bulunmasına vesile olmuştur.

Yukarıdaki iki örnekte görüldüğü üzere müfessirlerin Kur'an'ın ilk muhaptaları olan sahabeye ve bilimin değerine yönelik düşünceleri ayetlerin yorumlanma tarzını etkilemiştir. Bazı müfessirler ayetteki üslubu ve boşlukları kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlamaya çalışmışlardır.

2.5. Ayetin Bilimsel Tefsir Tartışmalarına Konu Olması

Yukarıdaki başlıkta Kur'an'ın ve İslâm'ın bilime bakışı hakkında ayetin çeşitli yorumlara konu olduğunu gördük. Ayet bilimin yeri/meşruiyeti yanı sıra bizzat Kur'an'da bilimsel konulara yer verilip verilmediği, tefsirde bilimsel konulara girilip girilmeyeceği tartışmasında da referans olarak kullanılmaktadır.

İlk olarak Şâtîbî Bakara 2/189. ayeti birkaç vesileyle kitabında zikreder. Ona göre ayet şeriatta dinî yükümlülükle alakası olmayan konulara itibar edilmediğini gösterir. Ayette hilaller hakkındaki soruya dinî yükümlülükle alakalı bir cevabın verilmesi amelle alakası olmayan konuların şeriatın ilgi alanına girmediğini kanıtlamaktadır.⁹⁸ Şâtîbî, Kur'an'ın ümmî bir kitap olduğuna sık sık vurgu yapar. Ona göre Kur'an Arapların anlayabileceği bir üsluba ve içeriğe sahiptir. Kur'an o gün için Arapların bildiği nücûm ve envâ gibi ilimlerden bahsetmiş, bunlardan faydalı olanı makbul görmüş, zararlı ve kötü olanları ise iptal etmiştir. Şâtîbî, *ilm-i nücûm*un o gün için yol bulmak ve vakit tayin etmek çerçevesinde kullanılan bir ilim olduğuna değinirken verdiği örnekler arasında Bakara 2/189. ayeti de anmaktadır. Tabiat ilimleri, matematik, mantık ve ilm-i hurûf gibi bütün ilimleri Kur'an'da aramanın yanlış olduğunu belirtmektedir.⁹⁹ Şâtîbî doğrudan bu ayeti bilimsel tefsire karşı bir argüman olarak göstermese de Kur'an'ın Arabî-ümmî bir kitap olduğuna işaret ederken örnek olarak zikrettiği ayetler arasında ona da yer vermektedir.

⁹⁸ Ebû İshak eş-Şâtîbî, *el-Muvâfaqât fî usûli's-şerî'a*, thk. Abdullah Dirâz (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, ts.), 1/46.

⁹⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, 2/69-82.

Asrımızda Seyyid Kutub (1906-1966) Bakara 2/189. ayeti doğrudan bilimsel tefsir bağlamında bir delil olarak değerlendirmiştir. O bilimsel tefsir hakkındaki görüşlerini bu ayeti tefsir ederken detaylı bir şekilde açıklamıştır. Düşüncelerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Ayet ister hilallerdeki değişikliğin sebebi ister faydası hakkında olsun her iki durumda da bilimsel konulara girebilirdi. Cevap her iki durumda da soyut teorik bilime değil, Müslümanların gündelik pratik hayatlarına yönelik bir açıklamadır. Kur'an o gün için anlaşılması zor olan ve kendi asıl hedefi açısından fayda sağlamayacak olan bir cevaba girişmedi. Vahiy bu tür konuları cevaplamak için inmemiştir. Son ilahi kitap yeni, özgün ve örnek bir ümmet ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Kur'an -ne bazı saf bağlularının yaptığı gibi içinde bilimsel konular aranacak ne de bazı düşmanlarının yaptığı gibi onda bilimle çelişen hususlar aranacak- bir astronomi, bir kimya ya da bir tıp bilimi kitabı olsun diye gelmiş değildir. Her iki grup da Kur'an'ın mahiyetini ve hedefini ıskalamıştır. Kur'an'ın ilgi alanı insan psikolojisi ve insan hayatıdır. Bilimsel keşifler ve icatlar insan aklına, tecrübesine ve yeteneklerine havale edilmiştir. Kur'an evrenin mahiyeti, yaratıcısı ile ilişkisi ve koordinasyonu açısından genel bir bilgi verir. Bunun dışındaki tafsillatlara girmez. Zoraki yorumlar ileri sürerek Kur'an'a bilimsel konular eklemeye çalışanlara şaşmak gerekir. Kur'an zaman zaman evrenin bazı kesin gerçeklerini anlatır. Fakat onun anlattığı bu nihaî gerçekler insan aklının ürettiği bilimsel hakikat, teori ve varsayımlara bağlanamaz. Bunlar bizzat bilimin kendi ölçülerine göre bile değişebilen, yalanlanabilen şeylerdir. Dolayısıyla Kur'an'ı bilimsel açıdan izah etmek; onu bilime tabi kılmak, evrene Kur'an aklı yerine bilimsel teoriler gözlüğüyle bakmak ve zorlama yorumlarda bulunmak anlamına gelir. Elbette Kur'an okurken pozitif bilimden de istifade edilmelidir. Fakat bu Kur'an'ın anlattığı konuları daha iyi anlamak sınırları içerisinde kalmalıdır. Kur'an'ın nihai ve mutlak gerçeklerini bilimin niahi ve kesin olmayan bulgularına bağlamak yanlıştır.¹⁰⁰

Seyyid Kutub, Bakara 2/189. ayet münasebetiyle bilimsel tefsir hakkındaki düşüncelerini özetlemiştir. O, bilimsel tefsirin ifrat derecesine varan boyutlarına karşıdır. Mutedil bir düzeyde bilimsel konulardan istifade etmeyi sakıncalı bulmamaktadır. Tefsirinde bazen bilimsel yorumlara girmiştir.¹⁰¹

¹⁰⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân* (Kahire: Daru's-Şurûk, 1423/2003), 1/181-184.

¹⁰¹ Celal Kırcı, *Kur'ân-ı Kerim ve Modern İlimler* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 245-247.

Seyyid Kutub'un görüşleri pek çok araştırmacı tarafından benimsenmiştir. Bazı araştırmacılara göre mevzûbahis ayet Kur'an'ın bilimsel konular içermediğini gösteren en büyük delildir.¹⁰² Şeltut (1893-1963) şu ifadeleri kullanmaktadır: "Bu, Kur'an'ın Allah'ın evrenin gerçeklerini açıklamak istediği bir kitap değil, bir rehberlik, ıslah ve yasama kitabı olduğunun açık bir göstergesi değil midir?" Ona göre Kur'an'ın bilimin hiçbir gerçeğiyle çelişmemesi bizler için yeterlidir.¹⁰³ Şimşek, Kutub'un görüşünü paylaşmaktadır. Ona göre şayet Kur'an'ın hedefleri arasında modern ilimler alanında bilgi vermek olsaydı, tam sırasıydı; en azından imalı bir yolla da olsa bilimsel bir bilgi verilirdi ve astronomi ilmi mesafe aldıktan sonra bu ima anlaşılırdı. O, bu ayetin tefsirine başlarken "Modern İlim ve Kur'an" şeklinde bir başlık açmaktadır.¹⁰⁴ Demek oluyor ki Bakara 2/189. ayet bilimsel tefsir tartışmasında Kur'an'dan bir delil olarak kullanılmıştır. Öyle ki ayet "Modern İlim ve Kur'an" şeklinde bir başlığı taşıyacak kadar bu konuyla özdeşleşmiştir.

Seyyid Kutub ve ondan esinlenenler Bakara 2/189. ayeti bilimsel tefsiri reddeden bir kanıt olarak okurken onlardan farklı düşünenler de vardır. Bazı araştırmacılar sorunun hilallerin faydası hakkında olabileceği ihtimali gerekçesiyle ayetin bilimsel tefsir aleyhine yeterli bir delil oluşturmayacağı kanaatinindedir.¹⁰⁵ Güllüce'ye göre hilaller hakkındaki soruya böyle bir cevap verilmesi, bazı ayetlerde bilimsel gerçeklere işaret edilmesine engel değildir.¹⁰⁶ Nâbulsî gibi bazı müfessirler ise ayetin bilimsel tefsir aleyhinde bir delil olduğunu düşünmez. Bilakis ayeti tefsir ederken gelecekte, şu anda okuduğumuz ve anlayamadığımız bazı ayetlerin gizemlerini açıklığa kavuşturacak yeni bilimsel keşiflerin ortaya çıkabileceğini söyler. Kur'an'da henüz tefsir edilmemiş ayetler olduğunu, bilim ilerledikçe bazı yeni açıklamaların ortaya çık-

¹⁰² Bk. Ahmed Omer Ebû Hacer, *et-Tefsîrû'l-ilmî li'l-Kur'ân fi'l-mûzân* (Beyrut: Dâru Kuteybe, 1991), 326.

¹⁰³ Maḥmûd Şeltût, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm, el-Eczâ'ü'l-âşeretü'l-ülâ* (Kahire: Daru's-Şurûk, 2004), 14.

¹⁰⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 1/210.

¹⁰⁵ Multekâ Ehli't-Tefsîr, "الترايب والدهان.. والإعجاز" (Erişim 13 Ağustos 2024).

¹⁰⁶ Veysel Güllüce, "Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsir", *Kur'an ve Pozitif Bilim*, ed. M. Turan Çalışkan (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 139.

çağını belirtir.¹⁰⁷ Görüldüğü üzere ayetin bilimsel tefsir tartışmasında nasıl bir hüküm sunduğu konusu da müfessirlerin bakış açısına göre değişmektedir.

Son olarak Bakara 2/189. ayet bilim ve bilimsel tefsir bağlamında yorumlanırken akla gelen bir müşkile temas etmek yerinde olacaktır. Reşid Rızâ Kur'an'ın muhtevasının dini meseleler olduğunu ve bilimsel konuları Hz. Peygamber'e (sa) sormanın hata içerdiğini belirtirken akla gelebilecek şöyle bir itiraza yer verir: İnsanlığın kolayca tedvin edebileceği disiplinlerden olan Tarih konusunda vahiyden müstağni olunabilir. Hal böyle iken neden Kur'an'da ve özellikle Tevrat'ta bir hayli tarihi olaylara (kıssalara) yer verilmiştir? Reşid Rıza bu soruya şöyle cevap vermektedir: Kur'an doğrudan tarih ilminin konularına girmemektedir. Kur'an'daki kıssalar tarihi olayların bizzat aktarımı değil onlara atıftır. Kur'an ibretler ve dersler içerir. Bu sebeple kıssalar belli bir tertip üzere ve detaylarıyla anlatılmamış, sadece atıflar yapılarak ibret alınması gereken hususlar zikredilmiştir.¹⁰⁸

Merâgî (1883-1952) de Reşid Rıza gibi, bu ayetin tefsiri esnasında tarihî bilgilerin Kur'an'da neden ve nasıl yer aldığına değinmiştir. O şöyle der: *"Kur'an'da anlatılan tarihî bilgiler, milletlerin veya ülkelerin durumlarını ortaya koymak için aktarılan kıssalar ve haberler olarak değil, elçilerle kavimleri arasında yaşanan olaylar bağlamında sunulan dersler olarak zikredilmiştir"*.¹⁰⁹

Reşid Rıza ve Merâgî Kur'an kıssalarının tarih ilminden farklı özellik taşıdığına işaret ederek ayet bağlamında dolaylı olarak akla gelebilecek bir soruyu cevaplamaya çalışmaktadır. "Kur'an'da neden tarihi konulara girilmektedir?" şeklinde bir soru tespit edebildiğimiz kadarıyla çağdaş dönem öncesinde zihinleri karıştıran bir müşkil olmamıştır. Bakara 2/189. ayet Kur'an hakkında insanların zamanla karşılaşacağı yeni müşkiller olabileceğine örnek teşkil etmektedir.

Sonuç

¹⁰⁷ Muhammed Râtib en-Nâbulî, *Tefsîru'n-Nâbulî* (Amman: Müessesestü'l-Fursân, 1438/2017), 1/674-675.

¹⁰⁸ Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 2/205-206.

¹⁰⁹ Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî* (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1946), 2/85.

Bakara 2/189. ayet hakkında ileri sürülen farklı fikirler tefsir ilminin metodolojik bazı problemleri, farklı yaklaşımlar ve ihtilaf nedenleri hakkında dikkat çekici hususlar barındırmaktadır. Dikkat çeken ilk hususlardan biri tefsir rivayetlerinin sorunlarıdır. Tefsir rivayetleri her ne kadar ayetlerin anlaşılması için en önemli kaynaklardan biri konumunda olsa da parçacı bir yapıya sahiptir. Ayrıca kapalılık, sıhhat sorunu ve çelişki gibi durumlar içermektedir. Tefsirde yalnızca rivayetleri göz önünde bulundurmamak bir taraftan kuvvetli bir kaynağa dayanmak anlamına gelirken diğer taraftan parçacı ve eksik izahlara müncer olabilmektedir.

Tefsir rivayetleri ve Kur'an metni bazen farklılıklar içermektedir. Müfessirler rivayetler ile Kur'an metni arasını bağdaştıran açıklamalar yapmaktadırlar. Parçacı bir karakter taşıyan tefsir rivayetlerinin Kur'an metni açısından en dikkat çeken sorunlarından biri ayetler arasında ve ayet içinde bütünlük/münasebat konusuna ilgisiz kalmasıdır. Sebeb-i nüzul rivayetleri ayetin anlam bütünlüğünü destekleyebileceği gibi, bazen bu bütünlüğü zorlaştırabilmektedir. Tefsir rivayetleri ile metin bütünlüğünün bağdaştırılması sorunu "iç bağlam" ve "dış bağlam" unsurlarının bazen birbirini zorladığını göstermektedir. Tefsir rivayetleri Kur'an'ın bütünlüğü konusuna ilgisiz kaldığı için müfessirler ayet içinde ve ayetler arasında münasebat kurma çabası göstermişlerdir. Bununla birlikte ayetin nasıl bir bütünlüğe sahip olduğu hususu sübjektif bir karakter taşımış, müfessirler farklı yorumlara gitmişlerdir. Hatta tefsir rivayetlerinin ayete getirdiği parçacı izah bazı müfessirlerce yeterli bir bütünlük olarak değerlendirilmiştir.

Tefsir rivayetleri ve Kur'an metni arasında bağdaşım sorunu yanında müfessirleri ihtilafa iten önemli bir diğer unsur bizzat Kur'an metninin kendisidir. Kur'an metni bir taraftan nakiller arasındaki sorunları ve ihtilafları çözüme kavuşturma potansiyeline sahip bir kaynak konumundayken diğer taraftan esnek bir yapıya sahiptir. Kur'an metninin esnek bir yapıya sahip olması müfessirlerin farklı görüşlere gitmelerine vesile olmaktadır. Bu durum yorum çeşitliği ve hatta i'câz gibi ilk etapta kulağa hoş gelen olgulara kapı aralamaktayken aslında dolaylı muhataplar için anlamın tespitini zorlaştıran başlıca faktörlerden biri olmaktadır.

Kur'an'da mecazın bulunduğu gerçeği çoğu müfessir tarafından benimsense de hakikat/zâhir ve mecaz ikilemi bazı müfessirlerin gündeminden düşmemektedir. Mecaza temkinli yaklaşan müfessirler ayet hakkında ileri sürülen mecazi izahları kabul etmemiş hatta batınî bir yorum olarak düşünmüştür.

Kur'an metninin esnek yapısı ve rivayetlerin eksik bıraktığı noktalar müfessirlerin sübjektif yorumlarına imkân tanımıştır. Hilaller hakkındaki soruya verilen cevabın sorudan farklı olması ihtimali noktasında müfessirler çeşitli yorumlar ileri sürmüştür. Sahabenin bilgi seviyesi hakkındaki ve bilimin değerine yönelik farklı düşünceleri nedeniyle müfessirler birbirinden farklı yorumlara gitmiştir. Müfessirler astronomi gibi ilimlerin değeri ve meşruiyeti hakkında sübjektif kanaatlerde bulunmuşlardır. Bu durum, tefsirin nasıl kişisel yaklaşımlarla şekillendiğini, dolayısıyla anlamların zamanla nasıl evrildiğini ortaya koymaktadır.

Bakara 2/189. ayet bilimsel tefsir tartışmalarına konu olmuştur. Günümüzde ayetin bilimsel tefsir hakkında en önemli delil olduğunu düşünenler vardır. Pek çok müfessir ayetin bilimsel tefsir aleyhine bir delil taşıdığını düşünse de konuya farklı yaklaşanlar da olmuştur. Ayetin günümüzde bilimsel tefsir tartışmalarına konu olması "Kur'an'da neden kıssalara yer verilmiştir?" sorusunu dolaylı olarak gündeme getirmiştir.

Bakara 2/189. ayet hakkında ileri sürülen görüşler müfessirler arasında pek çok açıdan ihtilafın bulunduğunu göstermektedir. Müfessirler arasında ihtilafa yol açan bazı sebepleri ayet özelinde düşünürsek, şu başlıkları sayabiliriz: Tefsir rivayetlerinin içerdiği "parçacı yöntem", "kapalılık", "sıhhat sorunu" ve "çelişki" gibi özellikler; "iç bağlam" ve "dış bağlam" unsurlarının birbirini zorlaması, Kur'an metninin yorumlara alan açan esnek yapısı, hakikat-mecaz ikilemi, sahabenin konumu ve bilimin değeri gibi konularda müfessirlerin farklı düşünceler benimsemeleri.

Bakara 2/189. ayet hakkındaki tartışmalar tefsir ilminin ihtilaflara nedenli açık bir ilim olduğunu ve Kur'an'ın dolaylı muhataplarının pek çok sorunla karşılaştığını göstermektedir. Müfessirler arasında pek çok ihtilafın bulunduğuna örnek teşkil eden ayet, bir diğer açıdan tefsirin dinamik karakterinin göstergelerinden biri olarak da okunabilir. İbn Âşûr örneğinde olduğu

gibi, ayet hakkında özgün görüş bildiren müfessirlerin mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Hicri dördüncü asırdan sonra ayet(ler)in bütünlüğünün gündeme gelmesi ve bilimsel tefsir tartışmaları, tefsirin farklı dönemlerde yeni sorunlarla ve konularla karşılaşmasına vesile olmuştur.

Bakara 2/189. ayet hakkında ileri sürülen görüşler arasında rivayetleri ve Kur'an metnini birlikte göz önünde bulunduran müfessirlerin tutumunun daha kapsayıcı olduğunu söyleyebiliriz. Tefsir rivayetleriyle sınırlı kalmayıp dilbilimsel yöntemi kullanan müfessirlerin daha bütüncül bir izah ortaya koyduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca ayetin yorumunda sahabenin bilgi seviyesi ve itibarını sorun edinmeyen, bilimin değeri ve meşruiyeti konusunda keskin bir dil kullanmayan müfessirlerin daha isabetli bir tavır sergilediğini ileri sürebiliriz.

Son olarak belirtmeliyiz ki ayette hilaller hakkındaki sorunun Câhiliye dönemindeki inançların etkisi altında sorulması ihtimali oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca bazı sebab-i nüzul rivayetlerinde hilaller hakkındaki soruyu Yahudilerin sorduğunun belirtilmesi Yahudi gelenekte hilaller hakkında özel bir inancın/tartışmanın bulunup bulunmadığı ve ayetteki sorunun söz konusu inançla/tartışmayla alakalı olup olamayacağı sorusunu akla getirmektedir. Feyza Çelik, Câhiliye döneminde gök cisimleriyle ilgili bazı inanç ve adetlere dair tespitlerde bulunmuştur. Câhiliye döneminde veya Yahudi gelenekte Ay/hilaller hakkında yapılacak daha başka araştırmalar ayet hakkında yeni tespitlerin ortaya çıkmasını sağlayabilir.

Kaynakça

- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Maḥmûd b. Abdullâh b. Maḥmûd. *Rûḥu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Ḳur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*. thk. Mâhir Ḥabbûş vd. Dîmaşk: er-Risâle el-'Âlemiyye, 2015.
- Ateş, Abdurrahman. "Anlam Bütünlüğü Açısından Bakara 189. Âyet ile İlgili Bir Değerlendirme (Evlere Kapılarından Girmenin Hilaller Hakkındaki Soru ile Münasebetine Dair)". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Nisan 2017), 9-30.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

- Beğavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Tefsîru'l-Begavî Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. Riyad: Dâru Taybe, 1414/1993.
- Bikâ'î, Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. 'Omer. *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1404/1984.
- Birişik, Abdulhamit. "Mecâzu'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/223-225. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Candan, Abdulcelil. *Kur'an Okurken Zihne Takılan Ayetler*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2014.
- Cerrahoğlu, İsmail - Koçyiğit, Talât. *Kur'an-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*. Ankara: DİB Yayınları, 1984.
- Cündioğlu, Düccane. *Kur'an'ı Anlama'nın Anlamı: Hermenötik Bir Deneyim (I)*. İstanbul: Kapı Yayınları, 8. Basım, 2014.
- Çağıl, Necdet. *Din Dili ve Mecaz*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Çelik, Feyza. *Bakara Suresi 189. Ayetin Soru-Cevap Bağlamında Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Demir, Recep. "Bağlamından Kopuk Kur'ân Okumalarının Serencamı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020), 573-604. <https://doi.org/10.33415/daad.761309>
- Demirci, Muhsin. *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu: Kur'ân-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 4. Basım, 1980.
- Ebû Hacer, Ahmed Omer. *et-Tefsîrû'l-ilmî li'l-Çur'ân fi'l-mîzân*. Beyrut: Dâru Kuteybe, 1991.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî. *en-Nehrû'l-mâdd mine'l-Bahri'l-muħît*. thk. Ömer el-Es'ad. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1995.
- Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî. *Mecâzu'l-Çur'ân*. thk. Muhammed Fuâd Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1381/1961.

- Elik, Hasan - Coşkun, Muhammed. *Tevhîd Mesajı & Özlü Kur'an Mesajı*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2015.
- Güllüce, Veysel. "Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsir". *Kur'an ve Pozitif Bilim*. ed. M. Turan Çalışkan. 111-155. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.
- Hafâcî, Şihâbüddîn. *Hâşiyetu's-Şihâb 'ala'l-Beydâvî: İnâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-Râdî*. Beyrut: Dâru Şâdır, ts.
- Halebî, Ahmed b Yûsuf es-Semîn. *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrâf. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 4. Basım, 2016.
- İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed Abdu'l-Hak el-Endelusî. *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. er-Raḥḥâle el-Fârûk vd. Beyrut: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye & Dâru'l-Hayr, 2. Basım, 1428/2007.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed eṭ-Ṭayyib. Mekke - Riyad: Mektebetu Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1997.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *el-'Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*. thk. 'Abdulhakîm Muhammed el-Enîs. 2 Cilt. b.y.: Dâru İbni'l-Cevzî, ts.
- İbn Kemal Paşa. *Mecmû'u resâili'l-'allâme İbn Kemalpaşa*. thk. Hamza el-Bekrî vd. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1439/2018.
- İbn Keşîr, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ' İsmâ'îl b. 'Omer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi bin Muhammed es-Selâme. Riyad: Daru Taybe, 1418/1997.
- İbn 'Âdil, Ebû Hafş Sirâc ed-Dîn 'Omar b. 'Alî b. 'Âdil el-Ḥanbelî ed-Dimeşķî en-Nu'mânî. *el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muhammed Mu'avviḍ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419/1998.
- İbn 'Âşûr, Muhammed eṭ-Ṭâhir. *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Züheyr eş-Şâviş. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002.

- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- İsfahânî, er-Râgıb. *Tefsîru'r-Râgıb el-İsfahânî*. thk. Muhammed Abdulaziz Besyûnî. Tanta: Câmi'atü Tanta Külliyyetü'l-Âdâb, 1999.
- Karaca, Abdullah. *Tefsirde Dilbilimsel Tahlil ve Tenkidin Özgün Bir Örneği: el-Baḥru'l-muḥîṭ*. Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Karataş, Ali. "Tefsir İlminde Rivayet Algısı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (31 Mayıs 2018), 21-57.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ'. *el-Külliyyât*. thk. Adnan Derviş -Muhammed el-Mısırî. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2016.
- Kırca, Celal. *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Koç, Mehmet Akif. "Sebeb-i Nüzûle Bağlı Anlamın Aşılmasını Kolaylaştıran Bir Unsur Olarak 'Kur'an Metni': 7. A'raf Suresinin 31-32. Ayetleri". *İslâmiyyât* VII/1 (2004), 113-124.
- Koç, Mehmet Akif. "Tefsirde Keyfiliğin Çaresi: Tefsir Rivayetleri". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar I*, ed. Mehmet Akif Koç İsmail Albayrak. 43-55. Ankara: Otto Yayınları, 2013.
- Kurtubî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Aḥmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-Âḥkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. 'Abdulmuḥsin et-Turkî vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Ḳuṭub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Ḳur'ân*. Kahire: Daru's-Şurûk, 32. Basım, 1423/2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*. thk. Bekir Topaloğlu ve Ahmed Vanlıoğlu. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.
- Mâverîdî, Ebü'l-Hasen. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed. *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye*. thk. eş-Şâhid el-Buşeyḥî vd. Şârika: Câmi'atü's-Şâriḳa Külliyyetü'd-Dirâsâtî'l-'Ulyâ ve'l-Baḥsî'l-'İlmî, 1429/2008.

- Mevdudi. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Merâgî, Ahmed Mustafa el-. *Tefsîrû'l-Merâgî*. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1946.
- Muhammad Ali, Maulvi. *The Holy Qur'an: The Arabic Text With Eng-lish Translation and Commentary*. London: The Islamic Review Office, 1917.
- Muhammed Senâ'ullâh el-Osmânî. *et-Tefsîrû'l-Mazharî*. thk. Gulâm Nebî et-Tûnisî. Pakistan: Mektebetu'r-Rüşdiyye, 1412.
- Multekâ Ehli't-Tefsîr. "الترايب والدهان.. والإعجاز". Erişim 13 Ağustos 2024. <https://mtafsir.net/threads/79025.الترايب والدهان-والإعجاز/#post-470415>.
- Nâbulsî, Muhammed Râtib. *Tefsîru'n-Nâbulsî*. Amman: Müessesestü'l-Fursân, 1438/2017.
- Öztürk, Mustafa. "Sahâbe Neslinin Kur'an'la İlişkisi ve Bu İlişkinin Tefsir Açısından Önemi", XII. *Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı: Kur'an ve Sahâbe Sempozyumu* (22-23 Mayıs 2015/Sivas). 131-161.
- Râzî, Faḥruddîn Muhammed. *Tefsîru'l-Faḥri'r-Râzî Mefâtîḥu'l-Ġayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Rızâ, M. Reşîd. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Hakîm - Tefsîrû'l-Menâr*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 2. Basım, 1947.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusuf b Ebû Bekr b Muhammed b. 'Ali. *Miftâḥu'l-'ulûm*. thk. Na'im Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru's-Semerkandî*. thk. Ali Muhammed Muavvad vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Şiddîk Ḥasen Ḥân, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Ḥasen el-Ḳannûcî. *Fethu'l-Beyân fî Makâşidi'l-Ḳur'ân*. thk. 'Abdullâh b. İbrâhîm el-Enşârî. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1412/1992.
- Şubḥî eş-Şâlih. *Mebâḥis fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 10. Basım, 1977.
- Süyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. thk. Şuayb el-Arnaûṭ. Dımaşk:

Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2008.

Şâtıbî, Ebû İshak. *el-Muwâfaqât fî usûli's-şerî'a*. thk. Abdullah Dirâz. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, ts.

Şeltût, Maḥmûd. *Tefsîrû'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm, el-Eczâ'ü'l- 'aşeretü'l-ûlâ*. Kahire: Daru's-Şurûk, 12. Basım, 2004.

Şerîf el-Murtazâ, Alî b. el-Hüseyn el-Müsevî el-Alevî. *Emâli'l-Murtażâ: Ğure-rü'l-fevâ'id ve dürerü'l-ḳalâ'id*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1954.

Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2013.

Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Şinkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cekenî. *Edvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Ḳur'ân bi'l-Ḳur'ân*. ed. Bekr b. 'Abdillâh Ebû Zeyd. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

Şirâzî, Mekârim Nasır. *el-Emsel fî tefsîri Kitâbillahi'l-münezzel*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 2013.

Tabâtabâ'î, Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fî tefsîri'l-Ḳur'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbu'ât, 1997.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Ṭaberî - Câmî'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hecr, 2001.

Ṭayyâr, Müsâ'id b Süleymân. "et-Tefsîru'l-Me'sûr: Ta'rîfuh ve beyânu ehemmiyyetih ve meşâdirih ve envâ'ih ve hücciyetih", *Mevsû'atü't-tefsîri'l-me'sûr*. ed. Müsâ'id b Süleymân eṭ-Ṭayyâr. 1/105-179. Cidde & Beyrut: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtî'l-Ḳur'âniyye Ma'hedü'l-İmâm eṣ-Şâtıbî & Dâru İbn Hazm, 2017.

Teftâzânî, Sa'deddîn Mes'ûd b. 'Umer. *el-Muṭavvel şerḥu Telḥîşi Miftâhi'l-'ulûm*. thk. Abdülḥamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.

- Ṭîbî, Şerefüddîn el-Ḥuseyn b. Abdillâh. *Fütûhu'l-ğayb fi'l-keşf 'an kınâ'i'r-reyb (Hâşiyetü't-Ṭîbî 'ale'l-Keşşâf)*. thk. Muḥammed Abdurrahîm vd. Dubai: Câizetu Dubeyy ed-Duveliyye li'l-Ḳur'ân'il-Kerîm, 1434/2013.
- Türcan, Saliha. "Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr'in Yeri". *Turkish Academic Research Review* 4/3 (30 Eylül 2019), 337-364. <https://doi.org/10.30622/tarr.601381>
- Vâhidî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nisâbûrî. *et-Tefsîrû'l-basîṭ*. thk. Muḥammed b. 'Abdullâh el-Fevzân vd. Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muḥammed b. Su'ûd el-İslâmiyye - 'Imadetu'l-Bahşî'l-İlmî, 1430.
- Vâhidî, Ebû'l-Ḥasan Ali b. Ahmed en-Nisâburî. *Esbabü'n-nüzûl*. thk. 'Isâm el-Ḥumeydân. Demmam: Dâru'l-İslâh, 1412.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili: Türkçe Tefsir*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sırrî. *Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdülcelîl 'Abduh Şelebî. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1998.
- Zemaḥşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. 'Umer. *el-Keşşâf 'an Ḥakâ'iki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*. thk. Ḥalîl Me'mûn Şîḥâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1430/2009.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muḥammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. thk. Ebu'l-Faḍl ed-Dimyâṭî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.